

بررسی آماری منابع صیدنه بیرونی

دکتر محمدابراهیم ذاکر*

چکیده

بیرونی اختری درخشان در آسمان ایران زمین و جهان علم و دانش است. بیرونی ستاره تابناک دانش مردم شناسی، گاه نگاری، داروشناسی، انسان شناسی، اخترشناسی، هندشناسی و تاریخ نگاری است. او چیرگی بالایی بر زبان های خوارزمی، فارسی، عربی و سانسکریت داشت و آگاهی وی از زبان های یونانی باستان، عبری و سریانی اندک نبود.

یکی از برجسته ترین نوشته های بیرونی، کتاب *الصیدنه فی الطب* است که درباره ویژگی های داروهای تکی، گیاهی، جانوری و کانی از منظر خواص فیزیکی و اندکی شیمیایی است و درباره چگونگی فراهم آوری، انبار کردن و کاربرد هر یک است؛ البته جز در مواردی بسیار اندک، توجه ای به کاربرد درمانی آنها ندارد. ساختار آن بر پایه ترتیب حرف های الفبای پایه گذاری شده است. کتاب یکی از کهن ترین و ارزشمندترین کتاب های دارویی به شمار می آید. بررسی منابع آن کمکی شایان توجه به تاریخ علم و تاریخی پزشکی می کند.

کلیدواژه: بیرونی، تاریخ علم، تاریخ پزشکی، صیدنه، داروشناسی، کتاب شناسی، داروهای تکی، ادویة المفردة، قرابادین.

*. دندان پزشک و پژوهشگر تاریخ پزشکی. (ebrahim_zaker@yahoo.com)

مقدمه

ابوریحان بیرونی، محمد فرزند احمد در روز یکشنبه چهاردهم شهریور ۳۵۲/ بیست و نهم ذیقعده ۳۶۲ برابر پنجم سپتامبر ۹۷۳ در کات خوارزم زاده شد و در روز چهارشنبه بیست و دوم آذر ۴۲۷/ بیست و هفتم جمادی دوم ۴۴۰ برابر سیزده دسامبر ۱۰۴۸ در شهر غزنی و در هفتاد و پنج سالگی درگذشت.

او را یکی از بزرگ‌ترین اندیشمندان پارسی‌زبان، تقویم‌شناس گاه‌نگار، داروشناس، انسان‌شناس، اخترشناس، طبیعی‌دان، هندشناس و تاریخ‌نگار به شمار می‌آورند. او چیرگی بالایی بر زبان‌های خوارزمی، فارسی، عربی و سانسکریت داشت و آگاهی وی از زبان‌های یونانی باستان، عبری و سریانی اندک نبود. بیرونی بدون سوگیری و یک‌جانبه‌گرایی به نگارشِ باورهای مردم کشورهای گوناگون پرداخت. از این رو، او را نخستین آموزگار مردم‌شناسی به شمار آوردند.

دانش گسترده او در زمینه‌های گوناگون، به ویژه طبیعیات، گیاه‌شناسی، کانی‌شناسی و پزشکی از یک سو که این مقاله به آن می‌پردازد و توانایی بالایی او بر دانستن زبان‌های جز خانواده پارسی، یونانی، هندی و عربی انگیزه‌ای شد تا کتاب و رساله‌های بسیاری در زمینه‌های گوناگون، به ویژه گروه وابسته دانش پزشکی بنویسد که شمار آنها را بسیار بیشتر از یک صد عنوان، گزارش کرده‌اند. او در کتاب خود *رساله البیرونی فی فهرست کتب ابن زکریاء الرازی* در سال ۴۲۷ ق، در ۶۵ سالگی، پس از بازگرفتن نام کتاب‌ها و رساله‌های رازی، شمار کتاب‌های خود را در آن زمان با یکصد و سیزده عنوان نام می‌برد.

ابراهیم فرزند محمد غضنفر تبریزی (ز: ۶۷۸ق) در المَشَاة لرسالة البيروني ... تا ۱۳۸ اثر بازگو کرده است. عبيدالله ايسراييلويچ كريموف (۱۹۲۰-۱۹۹۷)، مصحح صيدنه، دانشمند ازبک، خاورشناس و نزدیک به یکصد و پنجاه کتاب برآورد می‌کند.

کتاب الصيدنة في الطب بیرونی یکی از کهن‌ترین و ارزشمندترین نوشته‌های بیرونی در دانش داروشناسی، داروسازی به شمار می‌آید که در اوج شکوفایی تمدن ایران زمین و جهان اسلام و در خاور ایران به بار نشست و ساخته و پرداخته شد. آن کتابی دربارهٔ ویژگی‌های بیش از یک هزار و یکصد داروی تکی، گیاهی، جانوری و کانی است و چگونگی فراهم‌آوری، انبار کردن و نگاه‌داری، جداسازی سره از ناسره و کاربرد هر یک است. او ساختار کتاب را بر پایهٔ ترتیب حروف الفبا پایه‌گذاری کرده؛ البته افزون بر آن، توجه به اعراب نخستین حرف هر واژه نیز داشت. او حرکت زَبَر (فتح) را بر زیر (کَسْر) و کسر را بر پیش (ضَم) مقدم داشته است.

شیوهٔ او گزاره کردن نام هر دارو در زبان‌ها و گویش‌های گوناگون [فارسی، عربی، هندی، یونانی و سریانی و زبان‌های آسیای مرکزی و جنوبی، مانند: سغدی، خوارزمی، بلخی، تُخاری، زابلی، سگزی، سندی، کردی، بستی، ترکی و جز آن] است و از سروده‌ها سرایندگان بزرگ، گواه نام و معنی برای برخی از شناسه‌ها می‌آورد. او در پیش‌درآمد کتاب، خود را شایستهٔ بازگو کردن سودمندی‌های هر داروی تکی برای درمان هر بیماری نمی‌داند. از این رو، زآن سوی رازی و پزشکان دیگر در کسوت یک اندیشمند طبیعی‌دان، گیاه‌شناس، جانورشناس، کانی‌شناس و فرهنگ‌ور زبان‌شناس به گزاره کردن ویژگی‌های شکلی، مزه‌ای، بویی و دیگر کیفیت‌های فیزیکی، زیستگاه، رستگاه هر کدام و جایگزین‌هایشان می‌پردازد، هر چند در برخی از شناسه‌های داروهای تکی سودمندی‌های پاره‌ای از آنها را نیز یاد می‌نماید و افزون بر آن توجهی ویژه به نیرنگ و فریب برخی از داروسازان دغل‌کار نیرنگ‌باز می‌کند و دروغ‌پردازی‌هایشان را آشکار می‌نماید.

او بر این باور است! هدف کتاب صیدنه شناساندن داروهای تکی و ساده از منظر جنس و نوع است و گزینش بهترین شکل آنها و ساخت داروهای مرکب از روی نسخه‌های فراهم شده به دست داروسازان درست کار است؛ پس شناخت نیروهای داروهای تکی در گام نخست بسیار بایسته و ارزشمند می‌باشد.

او در پیش درآمد کتاب درباره گیاهان تکی می‌گوید: باید توجه به ویژگی‌های گیاهی از منظر خودرو؛ یا پرورشی؛ دشتی؛ یا کوهستانی داشت. هر بخش گیاه از ریشه، ساقه، شاخه، برگ، گل، پوست، میوه، دانه، جام گل، افشرده، شیرابه و جز آن ارزش و نیروی ویژه خود را دارند.

او بر این بر باور است! داروسازان، به دو هدف، نیازمند این دانش هستند:

- یکی بهره‌وری از پدیده حذف: حذف هنگامی است که داروساز ناگزیر می‌شود به جهت نبودن یک داروی تکی در فرمول داروی ترکیبی، باید آن را کنار بگذارند، چون این داروی ترکیبی برای درمان بیماری و زنده نگاه داشتن یک بیمار مورد نیاز است؛ پس می‌شود با جداساختن یک ماده از ترکیب آن و با وجود نارسایی، بهرور از آن برای بیمار سودمند خواهد بود و بیمار هر چند با سختی، از مرگ خواهد رست، مانند کسی است که اندامی ندارد، دیگر اندام‌ها با دشواری جای خالی آن اندام از دست رفته را پر می‌کنند. کسی که یک پا ندارد، صد متر را همانند کسی می‌پیماید که دو پا دارد؛ ولی با زمان بیشتر و سختی بسیار؛

- دومی تبدیل: بهره‌وری از فرمول تبدیل کارآمدترین کار در تهیه یک داروی ترکیبی است که دو گونه است:

- یکی تبدیل در نوع است؛

- و دیگری تبدیل در جنس داروی تکی.

تبدیل در نوع مربوط به گزینش داروی تکی نسبت به جایگاه رویش یافتن و ساخته شدن آن است که هر کدام دارای ویژگی‌های متفاوت به همراه مشابهت‌هایی با طیف بسیار زیاد خوب تا بد می‌شوند؛ ولی هیچ کدام متضاد یکدیگر نخواهند شد. هنگامی که نوع خوب

پیدا نشود، نوع بد را باید جایگزین کرد و بهتر است، حذف انجام نگیرد، چون هر چند اندک، خوبی را در خود خواهد داشت. بخش‌های گوناگون گیاه [ریشه، ساقه، شاخه، برگ، گل، پوست، میوه، دانه، جام گل، افشرده، شیرابه] دارای نیروهای مختلفی‌اند، چون از یک جنسند، به خوبی در نبود یکی، دیگری جایگزین آن در ترکیب دارو می‌شوند.

تبدیل در جنس: هنگامی است که یک داروی تکی نباشد و باید آن را با داروی تکی همانند از نظر نیرو و نه از منظر شکل و جنسیت جایگزین نماییم.

بیرونی در دیباچه بازگوگر ارزشمندی دانش داروشناسی و جایگاه آن در دانش پزشکی است و از سوی دیگر نگاهی گذرا به گذشته تاریخی آن در میان یونانیان، یهودیان، ترساآیینان و به‌دینان دارد و شاید این را انگیزه‌ای برای کار پژوهشی به شمار می‌آورد. انگیزه دیگر و شاید نخستین آن، تکمیل کردن نوشته‌های رازی در زمینه داروسازی است، مانند: کتاب *صیدله (صیدنه)*، *ابدال*، کتاب بزرگ او درباره داروهای پرورده به نام *کتابه الکبیر فی العطر و الانبجات و الادخان، قراباذین الکبیر و الصغیر، الادویة المسهله فی کل مکان، جامع، الحاوی فی الطب و ...*، چون بیرونی ارادتی ویژه به رازی داشته است و برترین گواه آن، نوشتن رساله‌ای درباره تألیف و تصنیف‌های رازی در سن ۶۵ سالگی و در اوج بلندآوازی است، هرچند او با نوشتن این رساله دل‌نگران کین و نفرت دشمنان رازی بود که او را متهم به پیروی از اندیشه‌های مادی‌گرایانه و گرایش‌های مانوی و باور به قدمای خمسه رازی نمایند.

بیرونی افزون بر بهره‌وری از ده کتاب رازی به عنوان منابع کتاب صیدنه، از نوشته‌های نویسندگان بلندآوازه ایران زمین و دانش‌آموختگان گندیشاپور و از بزرگان یونان، هند و مصر پیش از اسلام و پس از آن بهره برده است. همینک پاره‌ای از منابع بیرونی در دسترس نیست و این بر ارزشمندی صیدنه می‌افزاید که با نقل قول‌هایی از آنها، دست کم زنده‌کننده نام هر کدامشان است، نمونه آن کتاب *العطر ابوالعباس خشکی*، کتاب *المشاهیر، مکارم الاخلاق و جز آن است.*

نقل قول‌های بیرونی زآن‌سوی دیگر گیاه‌شناسان و پزشکان داروشناس، منسجم و مرتب است و کتاب را کمتر از مطالب تکراری پُر می‌کند. سروده‌هایی که به عنوان شاهد مثال می‌آورد، همگی گسترش معنی است، نه برای اظهار فضل.

ابن بیطار نویسندهٔ کتاب *الجامع لمفردات الادویة والاغدیة* از بیش از ۱۵۰ نویسنده روایت می‌کند که بسیاری از آنها پزشک بودند و این از منظر شناخت منابع تاریخ پزشکی بسیار گرانبها هستند آن هم برای کتابی که از نظر حجم شش برابر کتاب *صیانه* است؛ در حالی که بیرونی از یکصد نویسنده نقل قول می‌کند که مجموعه‌ای از پزشک، گیاه‌شناس، طبیعی‌دان، حکیم، فیلسوف، ادیب، زبان‌شناس، فرهنگ‌ور، سراینده و جز آن هستند که گروهی از آنها وابسته به بخش شبه جزیرهٔ هند و خاور ایران‌زمین‌اند که از چشم تاریخ‌نگاران پزشکی به دور مانده‌اند.

منابع بیرونی در نوشتن کتاب *صیانه* دربرگیرندهٔ گروهی از فیلسوفان، پزشکان، تاریخ‌نگاران، جغرافی‌دانان، فرهنگ‌وران و زبان‌شناسان، سرایندگان، روایان حدیث و روایت‌فقیهان، جهان‌گردان و جز آنان است، که دربرگیرندهٔ ۳۹۹ مورد نام کسان و کتاب‌هاست، بدین گونه: الف. کتاب: ۱۳۳ کتاب و رساله که بیست و شش کتاب آن بی‌نام نویسنده‌اند و شناسایی نشدند؛ ب. کسان: اندیشمندانی با ویژگی‌ها و تخصص‌های گوناگون در طبقه‌بندی علوم هزار سال پیش که آن را در دو بخش است: ۲۳۳ تن دانشمندان ایران و جهان اسلام و دیگری ۳۲ تن از اندیشمندان جهان به جز گروه پیشین، دسته‌بندی خواهیم کرد. از این رو، بررسی منابع *صیانه*، همانند *دایرةالمعارف بزرگ پزشکی الحاوی فی الطب رازی*، در تاریخ علم، نقش رمزگشای نویسندگان گمنام و نوشته‌های گمشده برخی از اندیشمندان است که گاهی هیچ نامی از ایشان در تاریخ پزشکی و ادبیات و فهرست کتاب‌ها و رجال به جا نمانده است، پس می‌توان منابع بیرونی را به دو دستهٔ الف) کتاب؛ ب) کسان گروه‌بندی کرد و دستهٔ دوم را در دو بخش گذاشت:

الف. کتاب:

بیرونی نام بیست و هفت کتاب را بدون همراهی با نام نویسنده، جزو منابع خود گزارش می دهد به گونه ای که:

۱. گروهی از آنها را با گمانه زنی و خواندن متن، توانستیم به نویسندگان ارجاع دهیم. مانند کتاب *الاحجار*، *تریاق*، *سموم*، *سسرده*، *صیدنه*، کتاب های الهی (*تورات* و *قرآن*)، *کناش*، *موازنه* و *نبات*؛

۲. گروهی را با حدس و گمانه زنی از نامشان، می توان آنها را شناسایی کرد، مانند: *اشکال الاقالیم*، *الادهان*، *بشاق شماهی*، *تفیر السبعیات*، *کناش المغیث*، *لکسیقون لزیح بطلمیوس*، *لکسیقونات للغرائب اللغات*، *مجمل اللغة و ملکى*؛

۳. گروهی از آنها، هیچ گونه شناسایی شدنی نیستند، مانند: *خبر المأثور*، *اخبار الصين*، *اخبار العرب*، *اخبار مروان* [اخبار مروان]، *باطنیة*، *کتاب الطب*، *غرائب الفوائد*، *الکافی*، *مشاهیر*، *مکارم الاخلاق*، *النخب و الیاقوته*، *واژه مجهول* چه برای کتاب و چه برای نویسنده در سه شناسه آمده و افزون بر آن عبارت هایی، مانند *فی الکتب*، *فی الکتب اللغة*، *فی کتب العتیقة* و *جز آن*؛

نام کتاب الهی *قرآن* و *تورات* و یکی از اسفار آن را در زیر شناسه حضرت محمد (ص) و موسی (ص) گذاشته شده اند.

کتاب *الاحجار*: شش بار بی نام نویسنده، افزون بر *ارسطو*؛ *تئودروس*، کتاب *الحجارة* (۳۱۰ - ۳۷۹م) *کسانو قراطس* [اطهورسفس / کسنو کراتس نیمه دوم سده یکم (من کتاب کسانو قراطس فی الحجارة)]؛ *اقریطن مزین*، سده یکم و دو میلادی [کریتون] (کتاب *الحجر*)؛ *رازی* (۳۱۳ق / ۹۲۵م) کتاب *الحجر*؛ *ابن جزار*، *ابو جعفر احمد فرزند ابراهیم* (د: ۳۶۹ق / ۹۷م)، کتاب *الاحجار*؛ و نویسنده ای ناشناس داشتند.

۱. کتاب *اخبار الصين*: یک بار در شناسه *ودع* ۱۰۷۰، آمده است. بیرونی در *الجماهر* نیز از آن یاد می کند. *ابوزید حسن سیرافی* (د: ۳۶۸ق / ۹۷۹م) *جغرافی دان* و *تاریخ نگار*

نقل قول‌هایی از گردشگری ابن وهب قرشی از چین به سال ۲۵۷ق / ۸۷۰م و افزوده‌هایی از خود دارد و بر آن نام *اخبار الصين و الهند* گذاشت. تنها نسخهٔ آن در کتابخانهٔ ملی پاریس بود که در سال ۱۸۱۱ به چاپ رسید.

۲. *اخبار العرب*: یک بار در شناسهٔ ۸۱ افعی، ناشناس.

۳. *اخبار مروان* [اخبار مروان]: دو بار در شناسهٔ ۶۰ اشترغاز؛ و ۵۲۷ سخر یاد شده است، ناشناس.

۴. *کتاب الادهان*: دو بار، در شناسهٔ ۳۹۹ خصی الکلب؛ ۵۷۲ سندروس، قسطا فرزند لوقا بعلبکی (سدهٔ ۳ / ۹م) [مروحات بالادهان] دربارهٔ داروهای روغنی مالیدنی؛ رازی [الکتاب الکبیر فی العطر و الانبجات و الادهان]؛ ابن جزار، ابو جعفر احمد فرزند ابراهیم (د: ۳۶۹ق / ۹۷م) کتاب الادهان دارد که دربارهٔ چربی‌هاست، ابن سمجون (۲/گک ۱۹پ) از آن نقل قول کرده است.

۵. *اشکال الاقالیم*: سه بار در شناسهٔ ۳۸۹ خراطین؛ ۴۴۳ دود القرمز؛ ۵۰۶ زنجرف؛ ۷۹۱ فلفلمول؛ ۱۰۲۵ مومیای؛ ۱۰۲۶ میعة. شاید کتاب *صور الاقالیم الاسلامیة*؛ یا *اشکال البلاد* ابوزید بلخی احمد فرزند سهل (۲۳۵ - ۳۲۲ق / ۸۵۰ - ۹۳۴م) باشد که نسخه‌ای از آن در کتابخانهٔ ملی برلین است.

۶. *کتاب الباطنیة*: یک بار در شناسهٔ ۴۰۳ خلاف، ناشناس.

۷. *بشاق شماهی*: (پشتق شماهی، مقدمه زریاب، چهل و شش) یک بار، مقدمه. بیرونی گوید: ترسایان کتابی به نام *بشاق شماهی* دارند که *جهار نام* [چهار نام] دارند که معنای آن تفسیر الاسماء / گزاره کردن نام‌ها می‌باشد که هر واژه را با برابر خود از زبان رومی، سریانی، عربی و پارسی بازگو می‌کند. نسخه‌ای از آن را به خط و زبان سوری [سریانی] یافتیم که هیچ گونه آسیبی در آن دیده نمی‌شد و نارسایی و نادرستی در آن نبود. از این رو، بیشتر آن را در کتاب خود آوردم. چنین فرزند اسحاق نیز فرهنگ‌نامه‌ای به نام *بشاق شماهی*

یونیه بسوریا / تفسیر واژه‌های یونانی به سریانی دارد. (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۱۶؛ مظفرزاده، ۱۳۸۳، ص ۱۷۲)

رازی در باره کتاب ششماهی / سفسماهی بختیشوع سخن می‌گوید و از آن سند می‌آورد که شاید همان کتاب شقشماهی باشد. (حاوی، ۱۷۴۷، ج ۱۱، ص ۶۵) «خوز در شوسماهی گوید» گفته رازی در حاوی، ج ۲۰، ص ۴۱۱ است. رازی در صفحه بعد ۴۱۲ به صراحت آن را به خوز نسبت می‌دهد که شاید همان بختیشوع باشد.

ابن ابی اصیبعه: بخش هفتم از کتاب جامع رازی: گزاره کردن برخی نام‌ها و وزن‌ها و پیمانه‌های ویژه دارویی است، هم‌چنین نام اندام‌ها و داروها به زبان‌های یونانی، سریانی، پارسی، هندی و تازی که شیوه کتاب‌های «شقشماهی» را دنبال کرده است (ابن ابی اصیبعه، ۱۳۹۳، ص ۴۲۴ و ج ۲، ص ۷۱۹)

کتاب التریاق: بی‌نام نویسنده، شناسه ۱۸۱ بنجنگشت؛ ۹۹۷ مشطرامشیر؛ روفس: کتاب التریاق و السموم؛ جالینوس: کتاب فی التریاق الی فیسون؛ کتاب فی التریاق الی بمفولیانس؛ التریاق الی قیصر؛ فیلغریوس: کتاب التریاق؛ یربوقا: السموم و التریاقات؛ شرناق هندی (کانکیه): السموم و التریاق؛ محمد فرزند خالد (سده ۲هـ / ۸م): کتاب التریاق؛ حنین فرزند اسحاق (۱۹۴ - ۲۶۴ق): کتاب التریاق؛ اسحاق فرزند حنین (۲۱۵-۲۹۸ق / ۸۳۰-۹۱۰): کتاب التریاق؛ ابویعقوب اسحاق فرزند سلیمان اسرایلی (د: ۳۲۰ق / ۹۳۲م): کتاب التریاق؛

۷. **تفسیر السبعیات:** شناسه ۷۳۵ عنب الثعلب. گمانه‌زنی: الف. مقصود از السبعیات قصیده‌های هفت گانه (معلقات السبعة) است و شعر زهیر که در آن حب الفناء یاد شده، از همین معلقات به شمار می‌آید؛ ب. تفسیر السبعیات باشد که از آن اوریباسیوس، پزشک ویژه سزار ژولیان (سده ۴م) باشد که همان کناش الکبیر؛ یا کتاب السبعین است که برای پسرش اوستاتیوس نوشت؛

کتاب الحدیث: کتابی یا حدیثی یا خبری از پیامبر (ص) باشد. شناسه ۲۵۳ جرّیث؛ ۳۵۸ حنظل. ناشناس.

۸. **کتاب چهار نام:** همان کتاب بشاق‌شماهی به معنی تفسیر نام‌ها می‌باشد. شناسه مقدمه فصل پنجم؛ ۱۶۷ بل.

کتاب الخبر: دو بار، شناسه ۹۱۹ کمأه، ۹۲۱ کمون، ناشناس.

۹. **کتاب الخبر المأثور:** شناسه ۲۶ ارزة.

کتاب خویونس طیب: ← خویونس.

۱۰. **ده نام:** یک بار، مقدمه. بیرونی گوید: کتابی در دسترس مردم است به ده نام شناخته می‌شود. همگی نسخه‌های آن نارسا و آسیب دیده‌اند و نمی‌توان از آن بهره برد و نامی نابه‌جا دارد، چون برای هر شناسه ده نام به ده زبان نیاورده است. (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۱۶؛ مظفرزاده، ۱۳۸۳، ص ۱۷۲)

۱۱. **دیوان اللغة:** ۳ بار، شناسه ۷۱۳ عظم؛ ۷۵۳ غضف؛ ۷۵۸ فاغیة الحناء، شناخته نشد، شاید یکی از نوشته‌های ابن‌دُرید باشد.

۱۲. **سر اللغة:** دو بار، شناسه ۷۵۸ فاغیة الحناء، ۱۰۷۱ ورس، شناخته نشد.

کتاب سُرد هندی: (سَمَهتا) نویسنده آن سسرده، سوسروتا، سده ۶ پ.م کهن‌ترین نقل قول از این کتاب توسط علی فرزند سهل ربن تبری در کتاب فردوس الحکمة (۲۳۶ق) کرده است. شناسه ۱۸۴ بورق؛ ۱۰۱۵ ملح.

سفر الملوک بخشی از کتاب تورات یهودیان، شناسه ۷ آبنوس. نک: حضرت موسی (ص).

کتاب السموم: ۳ بار، شناسه ۵۴ اسقیل؛ ۶۱ اشنان؛ ۷۰۶ عشر. دیاسکوریدوس عین‌زرری (سده ۲م)؛ روفس افسوسی (سده ۱م)؛ جالینوس (د: ۲۰۰م)؛ یربوقا (سده ۵م)؛ شناق هندی، کانکیه [کتاب السموم والتریاق]؛ زنتاح [السمومات و ترکیبها و أصولها]؛ ابوموسا جابر فرزند حیان صوفی کوفی طوسی (د: ۲۰۰ق)؛ ابوزکریا یحیای ابن‌بطریق (د: ۲۰۰ق /

۸۱۵م)؛ ابن ماسویه یوحنا (۱۶۰ - ۲۴۳ق / ۷۷۶ - ۸۵۷م) [کتاب السموم و علاجها]؛ کندي، ابویوسف یعقوب فرزند اسحاق فرزند صباح کندي (د: ۲۵۶ق / ۸۷۰م) [رسالة فی أشفیه السموم]؛ عیسا فرزند علی (ز: ۲۷۹ق / ۸۹۲م)؛ ابن وحشیه ابوبکر محمد فرزند علی (سده ۳هـ / ۹م)؛ قسطا فرزند لوقا بعلبکی (سده ۳هـ / ۹م) کتاب فی دفع ضرر السموم؛ ابن جزار، ابوجعفر احمد فرزند ابراهیم (د: ۳۶۹ق / ۹۷م) کتاب السمائم.

کتاب الصیدنه: شش بار، شناسه ۱۷۰ بلبوس؛ ۲۵۷ جعه؛ ۳۴۳ حضض؛ ۴۱۵ دارشیشعان؛ ۵۲۶ سنجویه؛ ۶۹۰ عاقرقرحا؛ ۷۶۸ فریبون؛ ۸۳۹ قسط؛ ۸۷۰ قیر؛ ۹۴۹ لبعه؛ ۱۰۳۴ نارمشک، نک: رازی کتاب الصیدنه.

۱۳. **کتاب الطب:** شناسه ۱۳۲ باقلی.

۱۴. **غرائب الفوائد:** شناسه ۳۶۲ حی العالم. ناشناس.

قرآن: نک ← حضرت محمد، پیامبر اسلام (ص).

۱۵. **کتاب الکافی:** شش بار، شناسه ۲۹۲ حب السمته؛ ۴۴۲ دوقو؛ ۶۱۳ شل؛ ۸۵۱ فقد؛ ۸۵۵ قلت؛ ۹۹۷ مشکرامشیر؛ کتاب الکافی فی الکحل، [آطیوس] آتئیوس آمدی (سده ۶م)؛ خلیفه؛ رساله الکافیة الهارونیه مسیح دمشقی، ابوالحسن عیسا فرزند حکم دمشقی (ز: ۲۲۵ق / ۸۳۹م)؛ کتاب الکافی فی الطب رازی؛ کناش الکبیر به نام کتاب الکافی جبرائیل فرزند عیدالله فرزند بختیشوع (۳۱۱ - ۳۹۶ق / ۹۲۳ - ۱۰۰۶م)؛ ابن ابی اصیبعه کتاب کفایة فی علم الطب ابن مندویه ابوعلی احمد فرزند عبدالرحمان فرزند مندویه اصفهانی (د: ۴۱۰ق / ۱۰۱۹م) را به نام کتاب الکافی فی الطب آورده که به القانون الصغیر نیز خوانده می شود.

کناش: هشت بار آمده که دو بار آن، شناسه ۳۸ آس؛ ۱۰۲۲ مورد اسفرم؛ بی نام است،

شش تای دیگر را به همراه نام نویسندگان خواهم آورد.

۱۶. **کناش مجهول:** شناسه ۳۸ آس.

۱۷. **کناش المغیث:** شناسه ۶۷۱ طریفلون.

۱۸. **لکسیقون لزیج بطلمیوس**: شناسۀ مقدمه فصل ششم. (مظفرزاده، ۱۷۳؛ زریاب، ۱۳۷۰، ص ۱۶)
۱۹. **لکسیقونات [لکسیقون] للغرائب اللغات**: شناسۀ مقدمه فصل ششم. (مظفرزاده، ۱۳۸۳، ص ۱۷۳؛ زریاب، ۱۳۷۰، ص ۱۶)
۲۰. **کتاب مجمل اللغة**: دو بار بی نام، شناسۀ ۳۵۹ حناء؛ ۱۱۰۸ یاسمین. شاید مجمل اللغة ابن فارس، ابوالحسین احمد فرزند فارس فرزند زکریا فرزند حبیب (د: ۳۹۵ق)، نحوی، لغوی، ادیب، سراینده، واژه شناس و یکی از چهره های درخشان ادبیات عربی زاده قزوین است.
۲۱. **مجهول**: نام کتاب؛ یا نام نویسنده؛ یا راوی؛ یا مروی. شناسۀ ۴۱۵ دارشیشعان؛ ۵۷۱ سنبل. [فی کتاب: ۵۱۴ رُهم] [فی الکتب: ۵۱۵ زیتون و زیت؛ ۶۸۱ طین خوزی؛ ۷۶۸ فریون؛ ۹۶۷ مامیثا؛ ۱۰۰۴ مغاث] [بعضی کتب: ۹۸۱ مرزنجوش؛ ۵۸۴ سیسالیوس]. [بعضی اطباء ۵۸۸ شاهرچ؛ ۶۱۶ شونیز؛ ۶۲۲ شومر]. فی الکتب اللغة، ۶۶۵ طراثیث؛ ۱۰۱۴ الملوکیه؛ بعضی گفته اند؛ قال بعضی مشیخه الرواة؛ [فی نسخه ۷۲۴ علك الانباط؛ ۷۲۵ عُلیق]؛ فی کتب العتیقة: ۹۰۰ کُرْبُرة.
۲۲. **کتاب المشاهیر**: ۵۵ بار، بیرونی نویسنده آن را در شناسۀ ۹۰۵ کَشوت ابویوسف صاحب المشاهیر آورده است، ناشناس.
۲۳. **مکارم الاخلاق**: شناسۀ ۸۸۷ کرم. ناشناس.
۲۴. **ملکی**: شناسۀ ۷۹۸ فوة الصباغین. شاید کامل الصناعة الطبیة؛ یا الکناش الملکی علی فرزند عباس محوسی زردشتی زاده هوازی شاگرد ابوماهر موسی فرزند یوسف ابن سیار طبیب بود. او پزشک و یژة عضدالدولة دیلمی (۳۷۲-۳۳۸ق / ۹۸۳-۹۴۹م) باشد.
- کتاب الموازنه**: حمزه اصفهانی.

کتاب **النبات**: الف. اسباب النبات ثاوفرسطس [تئوفراست Theophrastos (۳۷۲ - ۲۸۷ پ.م)]؛ ب. کتاب النبات (ادویته المفردة) نيقلاوس دمشقی (ت ۶۳ ق م ف ۲۰ م)، نيقولای، نیکولاس؛ ج. کتاب النبات ابوحنیفه دینوری.

۲۵. کتاب **النخب**: ۱۷ بار، شناسه‌های: ۱۲۶ بادزهر؛ ۲۲۱ تنکار؛ ۲۲۵ توتیا؛ ۳۱۸ حجر الفادزهر؛ ۴۴۵ دوص؛ ۴۴۷ دهنج؛ ۴۸۰ زاج؛ ۵۰۵ زنجار؛ ۵۶۹ سمراء؛ ۶۱۲ شک؛ ۷۰۹ عصاریر الشوک؛ ۷۱۸ عقرب؛ ۷۶۸ فریون؛ ۸۵۷ قلقدند، قلقدیس و قلقطار؛ ۸۵۹ قلیمیا؛ ۹۰۱ کزه؛ ۱۱۱۳ یشب، ناشناس.

۲۶. کتاب **الیاقوتة**: ۱۷ بار، شناسه‌های: ۵۴ اسقیل؛ ۱۲۷ باذنجان؛ ۲۲۸ توت؛ ۲۷۱ جوز بوا؛ ۴۹۹ زعرور؛ ۵۱۵ زیتون و زیت؛ ۵۲۸ سدر؛ ۵۶۳ سماق؛ ۶۵۴ ضریع؛ ۶۸۸ طبار؛ ۶۹۳ عدس؛ ۷۰۷ عشق؛ ۷۰۸ عصفرا؛ ۷۶۶ فجل؛ ۸۰۵ فیجن؛ ۸۹۵ کراث؛ ۱۰۹۹ هندباء، شناخته نشد.

ب. کسان:

هماره شیوه آموزشی پزشکان و رشته‌های وابسته به پزشکی به گونه‌ای بوده است که همگی باید آگاهی بسنده‌ای از ادبیات و زبان‌شناسی، حکمت و فلسفه، اختربینی و اخترشناسی، ریاضیات و اندکی هندسه، در کنار آگاهی بسیار از دانش گیاه‌شناسی، جانورشناسی، شیمی و داروشناسی داشته باشند؛ بنابراین، جداسازی تخصصی و ریزبینانه نام کسانی را که بیرونی، از ایشان نقل قول کرده، دشوار است. از این رو، ناگزیر شدم همه ایشان را در دو گروه: ۱. دانشمندان یونانی، رومی، چینی، هندی و مصری باستان؛ ۲. اندیشمندان ایران و جهان اسلام، دسته‌بندی نمایم، سپس زیرشاخه‌هایی برای هر کدام در نظر بگیرم.

پزشکان و فیلسوفان یونانی، رومی و اسکندرانی، هندی و چینی:

بزرگان افسانه‌ای دینی: پاندو، ارطامس، هرمس.

سرایندگان: اسودس، فیلن.

پزشکان، طبیعی دانان یونانی و رومی: بقراط، افلاطون، ارسطو، ارکاغانیس، افلیمون، الکمایون، ثاوفرسطس، پولس، اغلوغن، جالینوس، اوریباسیوس، دیاسکوریدوس، روفس، قراطس، لوقاس.

اسکندرانی: آتیوس، اصطفن، جنطین.

اندیشمندان هندی، چینی: سسرده و چرک هندی، چندی.

فهلما [قهلمان]، نیقلاوس.

فرمانروایان، اسکندر، بطلموس، کلثوپاترا.

۱. **ارطامس:** ارتمیس تندیس یکی از خدایان افسانه‌ای روم و یونان باستان، ایزدبانوی شکار، طبیعت وحش، بکارت، ماه و حاصل خیزی، دختر لتو و زئوس است که قلو دوم آپولون خدای موسیقی و هنر است. ارتمیس یکی از الهه‌های باکره و مظهر پاک دامنی المپ به شمار می‌رفت. داستان ایفی ژن دختر آگامنون که پدرش به هنگام جنگ تروا او را قربانی راه ارتمیس نمود تا بادهای موافق را برای حرکت کشتی‌ها خویش از طرف خدایان جلب کند. در جزیره دلس نیز معروف‌ترین معبد آپولون و دیانا یعنی الهه رومی قابل تطبیق با ارتمیس وجود دارد و گویند آنها در همین جزیره قدم به عرصه وجود گذاشته‌اند. کالیماک در سرودی برای ارتمیس ساخته می‌گوید: ارتمیس پیش از آپولون به دنیا آمد و به هیچ وجه مادر خود (لتو) را ناراحت نکرد. دو بار در شناسه ۳۷۳ خواتیم الملک؛ دو بار در ۶۷۸ طین مختوم.

۲. **ارسطو:** ارسطوطالیس ارسطو یا ارسطاطالیس Aristotle (۳۸۴ - ۳۲۳ پ.م)

فیلسوف، طبیعی دان است که در زمینه‌های گوناگون، مانند: فیزیک، متافیزیک، شعر، ادبیات، زیست‌شناسی، منطق، علم بیان، سیاست، دولت و اخلاق نوشته‌هایی دارد. **کتاب الاحجار** یک بار به همراه نام ارسطو آمده است. شناسه‌های ۲۸ ارنب بحری؛ ۱۰۶ انفحه؛ ۵۶۱ سلخ الحیه؛ ۶۳۲ صبر؛ ۶۵۶ ضفادع؛ ۷۱۴ عظایه. اوراست: **الاحجار**: شناسه ۲۷ ارنب؛ **کتاب الحیوان**: شناسه ۲۸ ارنب بحری؛ ۱۰۶ انفحه.

۳. **ارکاغانیس:** آرخیگنس، ارکیغانس، ارخیجانس، ارچیجانس Archigenes (نیمه نخست سده ۲م) از مردم آپامیا سوریه، دو بار همراه دارو ایارج ارکاغانیس شناسه ۱۲۱ ایارج؛ یک با همراه **کتاب فی العلل المزمته** شناسه ۳۸۸ خریق آمده است که شاید کتاب **الأدواء المزمته؛ کتاب الأقسام (الأمرض) المزمته** او باشد.
۴. **اسکندر:** اسکندر مقدونی، اسکندر کبیر، الکساندرس هومگاس (۳۵۶ - ۳۲۳ پ.م)، شناسه ۶۳۲ صبر.
۵. **اسیودس:** سراینده‌ای است که افلاطون در گفتار دوم کتاب **السیاسة** از او نقل قولی می‌آورد. ناشناس.
۶. **اصطفن:** استفان Stefan، دو بار، هر دو در شناسه ۴۷۶ رعی الابل. اصطفن اسکندرانی (سده ۷م) از گروه پزشکان گزارشگر کتاب‌های جالینوس؛ اصطفن فرزند بسیل پزشک و مترجم کتاب الحشایش دیاسکوریدوس (سده ۳هـ) است.
۷. **اطیوس آمدی:** ۲۸ بار. شناسه ۱۸۲ **کناش الآمدی**. ابن ابی اصیبعه: اطنوس آمدی دارنده کتاب **کناش** با نام کتاب **الکناش بقوقونا** است (ابن ابی اصیبعه، ۱۳۹۳، ص ۲۹۵)؛ آتیوس آمدی / آتیوس الآمدی (سده ۶م).
۸. **اغلقن:** پزشک یونان باستان، هم‌روزگار جالینوس است که برای او کتاب **إلی اغلقن فی التأتی للشفاء الأمراض** را بنوشت. شناسه ۳۶۸ خبز.
۹. **افلاطون:** platon آریستوکلس (۴۲۸ - ۳۴۷ پ.م) فیلسوف و طبیعی دان بزرگ آتن است. او و استادش سقراط و شاگردش ارسطو، سه فیلسوف بزرگ یونانی‌اند. نامش به همراه کتابش آمده است؛ **کتاب السیاسة:** همان کتاب **السیاسة المدنیة** است. شناسه ۱۷۵ بلوط.
۱۰. **افلیمون:** گیاه‌شناس شناسه ۳۵۲ **حمّاض؛** ۷۳۵ **عنب الثعلب؛** ۹۴۵ **لسان الثور؛** کتاب **مخانیق الماء:** شناسه ۳۵۲ **حمّاض.**

۱۱. **القیمینون**: شاید الکمایون کروتونایی [الکمیس القیمون Alcmaeon] نخستین آناتومیست، پزشک و کاشف عصب بینایی باشد که نخستین آموزگار مکتب پزشکی یونان باستان در کروتون است و آن هم‌روزگار مکتب فلسفی فیثاغورث (۵۸۰ - ۴۹۰ پ.م) می‌باشد. شناسه ۲۳۸ جار النهر.

آمدی: اطيوس.

۱۲. **اوریباسیوس**: از مردم پرگامون، پزشک ویژه سزار ژولیان، زاده ۳۲۵ م دانش آموخته اسکندریه، زنده تا پایان سده ۴ م است. ۶۸ بار؛ **تفسیر السبعیات**: شناسه ۷۳۵ عنب الثعلب گمان می‌رود همان **کناش الکبیر**؛ یا **تفسیر السبعینات** کتاب **السبعین** است که برای پسرش اوستاتیوس نوشت؛ **کتاب اوریباسیوس**: ۹۲ امبرباریس؛ ۲۰۱ تافسیا و تفسیا؛ **کناش الصغیر**: شناسه ۸۹۵ کراث، از آن فیلاگریوس است که همان کتاب **إلی العوام** می‌باشد.

۱۳. **بطلمیوس**: کلئوپاترای هفتم فیلوپاتور اوایل سال ۶۹ - ۱۲ اوت ۳۰ پ.م) معروف به کلئوپاترا آخرین فرعون مصر باستان و یکی از قدرت‌مندترین و بزرگ‌ترین پادشاهان زن در تاریخ جهان بود. بطلمیوس یازدهم، شاه مصر از خاندان بطلمیوسیان (۸۰ پ.م)، شناسه ۲۷ ارنب؛ **هجسطی**: شناسه ۹۳۹ لیلاب.

۱۴. **بقراط**: Hippocrate بقراطیس (۴۶۰ - ۳۵۵ پ.م)، دیاسکوریدوس درباره زیره از او در شناسه ۹۲۱ کمون نقل قول می‌کند.

۱۵. **بولس**: Paulos فولس، فولیس، بولس و پولس الاجانیطی القوابلی ایکینایی Paul Aegina نویسنده **کناش ثریا** سده ۷ م. ۲۲۶ بار؛ **کناش**: **کتاب بولس** شناسه ۱۹ آذربویه. شناسه ۱۷۰ بلیوس؛ ۱۷۶ بلوط الملک؛ ۲۰۱ تافسیا و تفسیا؛ ۲۱۵ تفّاح؛ ۲۲۵ توتیا؛ ۲۲۷ توذری؛ ۳۳۱ حشف؛ ۳۷۱ خبّه؛ ۷۲۴ علك الانباط؛ ۸۰۲ فوقی؛ ۸۰۷ قاقلة؛ ۸۱۶ قشاء الحمار؛ ۸۴۰ قسّوس؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۱۰۶۷ نیفاطوس. ابن خمار ابوالخیر حاشیه‌ای بر متن **کناش پولس** دارد؛ **کتاب الابدال**: شناسه ۱۰ ابن عرس؛ ۲۵ ارز.

۱۶. **ثاوفرستس، تئوفرست:** ۳۷۲ - ۲۸۷ پ.م، نویسنده *اسباب النبات*؛ شناسه ۳۰۲ حجر ارمنی؛ ۵۰۰ زفت؛ تئوفرستوس: شناسه ۱۷۵ بلوط؛ **مسائل تئوفرست:** شناسه ۲۲۱ تنکار.
۱۷. **جالینوس:** (۱۲۹ - ۱۹۹ م)، ۱۸۴ بار؛ به همراه *المقابلة للأدواء* [کتاب الأدوية المقابلة للأدواء]: شناسه ۵۵۲ سلیخه؛ ۹۸۲ مرّ ذکی؛ *الادوية المفردة:* شناسه ۲۱۷ تفاح الجن؛ ۳۸۸ خربق؛ ۴۰۹ خندروس؛ ۴۵۷ رایتنج؛ ۵۱۵ زیتون و زیت؛ ۶۱۸ شوکه البيضاء؛ ۶۴۱ صفصاف؛ ۸۸۹ کرم دانه؛ ۸۹۳ کرنب؛ ۹۹۶ مسطار؛ ۱۰۴۲ نشارة الخشب المتآكل؛ **کتاب الی اغلوقن:** کتاب الی اغلوقن فی التأتی لشفاء الامراض / نامه‌ای برای اغلوقن برای یافتن راه بهبودی بیماری‌ها. شناسه ۳۶۸ خبز؛ *حیلة البرء:* شناسه ۷۱۱ عصا الراعی؛ **کتاب التریاق:** شناسه ۱۸۱ بنجنکشت؛ ۵۵۲ سلیخه؛ ۸۲۱ قرفه. همان کتاب *التریاق الی قیصر است؛ کتاب الغذاء:* شناسه ۳۵۲ حمّاض؛ **کتاب قاطاجانس:** شناسه ۲۱ آذان الفار؛ ۲۰۱ تافسیا، تفسیا؛ ۷۶۸ فربیون؛ ۸۵۲ قفر الیهود؛ ۹۸۶ مرداسنج؛ ۱۰۰۰ مصطکی؛ ۱۰۲۶ میعه؛ *میامر:* شناسه ۵۸ اشنه؛ ۱۲۱ ایارج؛ ۱۴۰ برسیون؛ ۲۰۱ تافسیا، تفسیا؛ ۲۷۱ جوز بوا؛ ۳۹۱ خر جوش؛ ۶۹۰ عاقر قرحا؛ ۷۶۸ فربیون (دو بار)؛ ۷۸۵ فقاح الزفت؛ ۱۰۷۷ ورل؛ ۱۱۰۵ لاذن.
۱۸. **جنطین:** گنتیوس Genthios پادشاه سرزمین ایلیری Illyric (فرمانروایی ۱۸۰ - ۱۶۹ پ.م). شناسه ۲۶۹ جنطیانا.
۱۹. **چرک:** شرک هندی، سیرک، سرک، چرک، کرکه، کاراکا (سده ۲ م). نویسنده کتاب کرکه سمهتا یا کتاب شرک هندی (سمهتا)، تنها در شناسه ۳۴۳ حضض.
۲۰. **چندی:** نویسنده کتاب *قربادین* است. شاید ترجمه عربی نام Chang Chi پزشک بزرگ چینی باشد که در نیمه دوم سده ۲ م می‌زیست. *قربادین* شناسه ۲۳۷ چای.
۲۱. **خویونس طیب:** کتاب *خویونس طیب*، شناسه ۱۵۶ بطم. ناشناس.

۲۲. **دیسکوریدس**: دیاسکوریدوس، دیوسکورید، پدانیوس (ز: ۷۸م) جهان‌گرد، پزشک ارتش، داروشناس گیاه‌شناس بزرگ عین‌زربی در کیلیکیه میان‌رودان ترکیه است. کتاب‌های او تا سده ۱۸م در مجامع علمی کاربرد داشت. بیرونی بیش از ۲۳۰ بار به تنهایی و گاهی به همراه نام کتاب حشایش او آورده است؛ **کتاب الحشایش** در پنج گفتار است و درباره داروهای تکی با خاستگاه گیاهی، جانوری و کانی سخن می‌گوید. شناسه‌های آن در مقدمه؛ ۱۸۶ اکلیل الملک؛ ۳۴۶ حلباب؛ ۴۴۲ دوقو؛ ۴۵۵ ذنب الخیل؛ ۴۸۸ زراوند؛ ۶۲۲ شومر؛ ۶۲۵ شیطرج؛ ۶۸۱ طین خوزی؛ ۶۹۰ عاقرقرا؛ ۷۲۵ علیق (المقالة الرابعة)؛ ۷۶۸ فریون؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۹۵۶ لوف.
۲۳. **روفوس**: روفوس افسوسی، نیم سده پیش از جالینوس، پزشک دربار سزارهاست. او در مصر و روم [رُم] می‌زیست. شناسه ۲۸۳ حاشا؛ ۶۱۷ شوکران؛ ۹۳۶ لبنی؛ ۱۱۰۵ لاذن.
۲۴. **سُرد هندی**: کتاب سسرده؛ یا سَمَهتا، نویسنده آن سوسروتا؛ سسرده است، سده ۶پ.م کهن‌ترین نقل‌قول از این کتاب توسط علی‌فرزند سهل ربن تبری در کتاب فردوس الحکمة (۲۳۶ق) کرده است. شناسه ۱۸۴ بورق؛ ۱۰۱۵ ملح.
۲۵. **فلگریوس**: نام فیلاگریوس، پزشک یونانی (سده ۴م) نویسنده *کُنْاش الصغیر و جز آن* در شناسه ۵۴۱ سفرجل به تنهایی آمده است.
۲۶. **فهلان، بهلمان**: [بهلمان، قهلان پزشکی اسکندرانی است] دو بار، شناسه ۱۹۰ بهرامج؛ ۹۷۷ مرو.
۲۷. **فیلون (فیلن)**: فیلن طرطوسی رومی (ز: ۵۰پ.م) سراینده و ادیب رومی است که با فیلن یهودی اسکندرانی در همان برهه تاریخی تفاوت دارد. ۴۹۸ زعفران؛ ۵۷۱ سنبل.
۲۸. **قراطس**: Crateus کسنوکراتس افرودیسی، پزشک، گیاه‌شناس و داروشناس یونانی سده ۱پ.م، هم‌روزگار مهرداد ششم پادشاه پونتوس و نویسنده کتاب ریشه‌ها، صیدنه، زریاب، ۲۹۰. شناسه ۴۵۹ راسن.

۲۹. **قلوبطرا**: کلتوپاترا بانویی که به پادشاهی مصر در خاندان بطلمیوسیان و در سدهٔ ۱۳ پ.م دست یافت. او نوشته‌هایی در دانش شیمی و پزشکی دارد و یحیای نحوی نام او را در کتاب *تاریخ الاطباء* آورده است. شناسه‌های: ۲۱۷ *تفاح الجن*؛ ۲۷۰ *جندیستر*؛ ۳۸۹ *خراطین*؛ ۳۹۶ *خشخاش*؛ ۴۳۴ *دلدل*؛ ۴۳۵ *دلفین*؛ ۵۳۳ *سراج القطرب*؛ ۷۵۹ *فاوانیا*؛ ۷۸۱ *فطر*؛ ۹۱۵ *کماشیر*؛ فی کتاب *قلوبطرا ملک مصر*: شناسهٔ ۹۴ *امعاء الارض*.

۳۰. **لوقاس**: [لوکاس] عاققی از او بسیار نقل قول دارد؛ نسخهٔ عربی کتاب *لوقاس*:

اسفندسناه، ۴۹.

۳۱. **نیقولوس طیب**: نیکولوس دمشقی (۶۳ پ.م - ۲۰ م) *Nicolaos Damascenos*

او جزو پزشکان گروه اسکندرانی است. وی نویسندهٔ کتاب *النبات [ادویة المفردة]* است. نک: شناسهٔ ۱۴۰ *برسیون*؛ ۱۷۱ *بلسان*؛ ۲۲۹ *تین*؛ ۶۲۶ *شیلیم*؛ ۷۲۵ *علیق*؛ ۹۵۴ *لوز*؛ ۱۰۵۹ *نمّام*.

۳۲. **هرمس**: Hermes تاریخ سه نفر را به هرمس می‌شناسد: هرمس مثلث *بالنعمة* پیش

از *توفان*، هرمس *بابلی*، هرمس نویسندهٔ کتاب *الحيوانات ذوات السموم* (ابن ابی اصیبعه، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۹۴) نک: ۹۹ *انیسون*؛ ۴۹۸ *زعفران*؛ کتاب *غیر معتمد منسوب به هرمس*: شناسهٔ ۹۹ *انیسون*.

۳۳. **پاندو**: یکی از بزرگان افسانه‌ای هندی همانند *سیاوش* نزد پارسیان است.

ج. **اندیشمندان و فرزندگان جهان اسلام**:

الف. **پزشکان، طبیعی‌دان و داروشناس**: ۵۲ *تن پزشک و پیراپزشک*. ابن بطریق،

ابن *خمار*، ابن *سرایون*، ابن *سمجون*، ابن *ماسویه*، ابن *ماسه*، ابن *مسکویه*، ابن *مندویه*، ابن *هندو*، ابو *جریح راهب*، ابو *حاتم*، ابو *الحسن عامری*، ابو *حنیفه دینوری*، ابو *سهل*، ابو *سلیمان خطائی*، ابو *عید*، ابو *عبیده*، *ارجانی*، ابو *الحسن اهوازی*، ابو *ب رهاوی*، *باسهل*، *بدیغورس*، *بشتی*، *بشر سجزی*، *بشر فزاری*، *ترنجی طبری* (*معالجات البقراتیة*)، *ثابت (حرانی)*، *ایشوع بخت مطران*، *بختیشوع و جبریل و جورجیس* (خاندان *بختیشوع*)، *جوزجانی*، *حکیم فرزند حنین*، *خوز و*

خوزی، حنین، حییش اعسم، رازی، شاپور فرزند سهل، سلمویه، صهاربخت، عبدوس، علی فرزند سهل طبری، علی فرزند عیسا، علی فرزند منجم، قاینی، قسطا، کندی، ماسرجویه، مسیح دمشقی، نهشی.

ب. زبان‌شناس و ادیب: ۴۴ تن. ابن اعرابی، ابن حجاج، ابن خالویه، ابن درید، ابن سکیت، ابن شمیل، ابو حاتم رازی، ابوزید، ابوزیاد، ابوسلمه، ابوالعباس ثعلب، ابو عمرو شیبانی، ابو الفتح، ابو الفضل میکالی، ابوالقاسم دینوری، ابومالک، ابوليث، ابومسلم، ازهری، اصمعی، بشر فرزند معتمر، جاحظ، جوهری، حمزه اصفهانی، خلیل فراهیدی، سلمه، سیرافی، شمّر، عبدالله فرزند صالح، عتیبی، عطار، عقیلی، عیسا فرزند عمر، غلام ثعلب، فارابی، فراء، کسائی، لحيانی، لیث، محاملی، مخلص مصری، محمد فرزند سلام، محمد فرزند حبیب، نجار.

ج. سرایندگان: ۵۳ تن سراینده. ابن رومی، ابن طباطبا، ابن عجاج، ابن معتز، ابن هرمه، ابوالتمام، ابوالحسن لحام، ابو ذؤیب، ابوالروح، ابوسعید فرزند دوست، ابوطالب رقی، ابوطالب مأمونی، ابوالعباس، ابو العمیث، ابونؤاس، احوص، اعشی، امرء القیس، بحتری، بدیهی، بشر فرزند ابو حازم، بکر فرزند نطّاح، جریر، حارث فرزند ظالم، حسان فرزند ثابت، حمید فرزند ثور، ذوالرّمّة، راعی، زجاج، زیاد فرزند قماص، سری رفاء، سلمه انماری، شمّاخ، شمعله فرزند اخضر، صریع غوالی، صنوبری، طرفه، طرمّاح، عبید ابرص، علقمه فرزند هبده، عمر فرزند حکم نهدی، عمر مطّوعی، ابونصر عتیبی، عمرو فرزند معدی کرب، قتیبة المهلب، قسیم، کثیر، کمیت، متنبی، مکاء، می المدینیه نابغه جعدی، هذلی.

د. فرمانروایان: ۲۷ مورد فرمانروا. سیاوش [فرزند کیکاوس]، ریوند دست (اردشیر دراز دست)، جم (جمشید)، عماره فرزند حمزه فرمانده عباسیان، فرعون، فضل فرزند ربیع وزیر هارون، خسرو انوشیروان ساسانی، ابرویز (پرویز ساسانی)، پوران (دختر پرویز)، نعمان فرزند منذر لخمیان حیره، ولید فرزند یزید اموی خلیفه، حجاج ثقفی (فرمانروای کوفه)، منصور، هادی، هارون و مأمون خلیفگان عباسی، ابن زیات وزیر معتصم، ارسلان جاذب

(فرمانده غزنویان)، یمین الدوله محمود غزنوی، یوسف ثقفی یمن و عراق، یزید فرزند مهلب خراسان، پاندو (هندی)، صصه فرزند داهر (سند)، صول (جرجان)، صولو (خاقان ترک)، قتای (چین).

ه. جهانگرد، تاریخ نگار و جغرافی دان: جیهانی، طاهر سجزی، سوقابادی، عمانی، ابوزید بلخی.

و. پیامبران و صحابه: حضرت محمد (ص)، حضرت موسی (ص)، سلیمان فرزند داود (ع)، حضرت فاطمه (ع)، انس، قوم عاد.

ز. متفرقه: ابن مکرم، بهلول (خردورز)، لید (هوازن)، مجنون (قیس)، معمر نیشابوری (پرورنده ریاس)، جعفر، ناعمه (عقار).

ح. ناشناس: ۴۰ مورد ناشناس. ابراهیم والی (تاریخ نگار)، ابراهیم سندان (جهانگرد)، حاتم فرزند علی شامی، ابو عمرو، ابوالنجم (سراینده)، ابراهیم، ابن نجد، ابواحمد حریری، ابو عمرو، ابویوسف صاحب المشاهیر (ادیب)، ابو معاذ جوانکانی (داروشناس)، ابو سهل، ابوسعید غانمی، اسفزاری (گیاه شناس)، ابن مظفر، ابونصر نیشابوری، ابونصر خطیبی (گیاه و جانور شناس)، ابو محمد تمیمی، حافظ الدین، حسن، حسن زنگانی، خشکی ابوالعباس، ربیع فرزند مطوق حجازی، رسائلی، زنجانی، سکاک، سلامی، سواحلی و سیوی (ادیب)، صنوبر (تنی از جرجان)، صلبی، طاهر فرزند محمد، علی فرزند حمزه اصفهانی، قتیبی، مبرد (کتاب الکامل)، سوقابادی (جهانگرد)، محمدیوسف، مکاء و می المدینیه (سراینده).

۱. ابراهیم: واژه شناس، ادیب، شماره ۴۴۶ دوم. ناشناس.

۲. ابراهیم سندان: جهانگرد، شماره ۳۸۴ ختو، ناشناس.

۳. ابراهیم والی: تاریخ نگار، شناسه ۶۴۶ صمغ البلاط. ناشناس.

۴. ابرویز: پرویز، خسرو دوم (فرمانروایی: ۵۹۰ - ۶۲۸م)، ملقب به خسرو پرویز، ابرویز؛ ابرویز، یعنی خسرو فیروز و ظفرمند، شاهنشاه ساسانی، فرزند هرمزد چهارم و نوه خسرو اول، انوشیروان بود. شناسه ۱۲۷ باذنجان.

۵. **ابن الاعرابی**، ابو عبدالله محمد فرزند زیاد فرزند اعرابی، فرهنگ‌ور، زبان‌شناس عرب (۱۵۰ - ۲۳۱ق / ۷۶۷ - ۸۴۴)، بیست و نه مورد. شناسه ۳۱ اراک؛ ۲۲۹ تین؛ ۲۳۲ نغام؛ ۲۳۶ نیل؛ ۲۴۳ جین؛ ۲۵۳ جریث؛ ۲۶۲ جلوز؛ ۲۶۳ جلیبان؛ ۳۳۸ خزاء اخرا؛ ۴۴۶ دوم؛ ۴۵۱ ذبل؛ ۴۵۶ رامک؛ ۴۶۴ رصاص؛ ۴۷۳ رند؛ ۵۹۹ شبرق؛ ۶۱۶ شونیز؛ ۶۸۸ طبار؛ ۷۳۳ عنجد؛ ۷۵۸ فاغیة الحناء؛ ۸۶۵ قنغد؛ ۸۷۵ کاغذی؛ ۸۸۳ کتان؛ ۸۸۵ کجومن؛ ۹۱۹ کماة؛ ۹۲۱ کمون؛ ۹۹۵ مسوس؛ ۱۰۰۹ مقل؛ ۱۰۱۵ ملح.
۶. **ابن البطریق**، ابو زکریا یحیا مترجم بزرگ، نماینده مأمون (د: ۲۱۸ق) برای آوردن کتاب از روم بود، شناسه ۲۲ اذخر؛ ۲۱۷ تفاح الجن؛ ۲۷۴ جوز المائل؛ ترجمتة **ابن البطریق**: ۴۲۵ دخن. کتاب از روم، شناسه ۲۲ اذخر؛ ۲۱۷ تفاح الجن؛ ۲۷۴ جوز المائل؛ بن البطریق: ۴۲۵ دخن.
- ابن جریح**: شناسه ۶۰۰ شبرم. نک: ابو جریح.
۷. **ابن حجّاج**: حسین فرزند احمد فرزند حجّاج کاتب بغدادی (۳۳۰ - ۳۹۱ق / ۹۴۲ - ۱۰۰۱م) با آوازه ابن الحجّاج، هم‌روزگار سید مرتضی و سیدرضی، سراینده، شیعه‌آیین بود. شناسه ۳۷ آزاددرخت؛ ۱۷۵ بلوط.
۸. **ابن خالویه**: ابو عبدالله حسین فرزند احمد فرزند خالویه (د: ۳۷۰ق / ۹۸۰م) ادیب، واژه‌شناس، فرهنگ‌ور، نحوشناس و دستور زبان‌دان ادبیات عرب، همدانی تبار و شیعه‌آیین بود. شناسه ۲۲۸ توث؛ ۳۴۴ حلتیت؛ ۵۹۲ شابانک؛ ۱۰۱۵ ملح.
۹. **ابن خمار**، ابوالخیر الحسن فرزند سوار فرزند بابا فرزند بهرام [بهنام]، ابن خمار (۳۳۱ - ۴۲۱ق / ۹۴۲ - ۱۰۳۰م)، پزشک، فیلسوف مترجم از زبان سریانی، بقرات ثانی، بیش از هفتاد بار یاد شده است. **ابوالخیر فی اطبوس**: شناسه ۵۶۶ سمکة؛ کتاب الاغذیة: شناسه ۶۲ اصف؛ ۸۱۸ قداح؛ الحاشیة علی متن [کناش] پولس: ابن خمار ابوالخیر حاشیه‌ای بر متن کناش پولس دارد. شناسه ۱۷۰ بلبوس؛ ۲۱۵ تفاح؛ ۲۲۵ توتیا؛ ۲۲۷ توذری؛ ۲۵۷

جمعه؛ ۳۳۱ ح‌رشف؛ شناسه ۴۰۹ خندروس؛ ۸۰۲ فوقی؛ ۸۰۷ قاقلة؛ ۸۱۶ ققاء الحمار؛ ۸۴۰ قسوس؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۹۶۳ مازریون؛ ۱۰۶۷ نیفاطوس؛ ۱۰۸۴ هازبا.

۱۰. **ابن دُرَید:** ابو بکر محمد فرزند حسن ازدی، فرهنگ‌نویس و شاعر عرب (۲۲۳ - ۳۲۱ ق / ۸۳۷ - ۹۳۴)، واژه‌شناس، ادیب، سراینده، فرهنگ‌ور. نویسنده *جمهرة اللغة*. شناسه‌های: ۲۲ اذخر؛ ۱۳۸ بردی؛ ۳۵۸ حنظل (دو بار)؛ ۳۵۹ حناء؛ ۵۲۸ سدر؛ ۵۲۹ سداب؛ ۶۱۴ شلاجت؛ ۶۴۹ صومر؛ ۶۶۲ طحلب؛ ۶۶۵ طرائث؛ ۶۹۲ عتم؛ ۷۴۱ عوسج؛ ۷۵۳ غضف؛ ۱۰۵۹ نَمَام؛ *الجمهرة*: همان *جمهرة اللغة* است. شناسه ۱۲۷ باذنجان.

۱۱. **ابن رومی:** علی فرزند عباس فرزند جریج یا جرجیس با آوازه ابن‌رومی (۲۲۱ - ۲۸۳ ق / ۸۳۶ - ۸۹۶ م). سراینده هم‌روزگار معتضد عباسی و هم‌دوره سامانیان است. شناسه مقدمه، فصل یکم؛ ۱۳ اترج و اترنج؛ ۴۲۸ درمک.
ابن زکریا، نک: رازی.

۱۲. **ابن الزیات:** ابوجعفر محمد بن عبدالملک فرزند أبان فرزند حمزه وزیر معتصم‌بالله و الواثق خلفای عباسی، زبان‌شناس سراینده و ادیب است. دیوان سرودهایی دارد. شناسه ۲۲۹ تین.

۱۳. **ابن سراپیون:** یحیی (یوحنا)، پزشک ترساآیین سریانی‌نویس (سده ۳ / ۹ م) نویسنده *أقرباذین*، کناش *الکبیر و الصغیر*. شناسه‌های: ۱۳۹ برسیاوشان؛ ۷۳۵ عنب الثعلب؛ ۱۰۱۹ من؛ کتاب *ابن سراپیون*: شناسه ۶۰۹ شعر الجبار.

۱۴. **ابن السکیت:** ابویوسف یعقوب فرزند إسحاق دورقی أهوازی، ادیب و زبان‌شناس. دورق شادگان امروزمین است، با آوازه *این سِکیت* (۱۸۶ ق - ۲۴۴ ق) (۸۰۲ - ۸۵۸ م)، (۱۸۶ / ۸۰۲ - ۲۴۴ / ۸۵۸) - ۵۷، ۲۴۳، ۶۱۵، ۸۶۵، ۸۸۳.

۱۵. **ابن سمجون:** ابوبکر حامد فرزند سَمَجون، پزشک اندلسی (د: ۴۰۰ ق / ۱۰۱۰) نویسنده *الأدویة المفردة [الجامع لأقوال القدماء و المحادثین من الطبّاء و المتفلسفین فی أدویة المفردة]* است که آن را در روزگار منصور حاجب محمد فرزند ابوعامر (د: ۳۹۲ ق /

- ۱۰۰۳م) پرده‌دار دربار امویان اندلس می‌زیست. شناسه ۳۷۴ خزامی؛ ۹۳۶ گبئی؛ کتاب *الأدویة المفردة یک بار شناسه ۳۷۴ خزامی؛ ۶۴۱ صفصاف.*
۱۶. **ابن شمیل**، نَضر فرزند شَمیل مازنی (۱۲۲ - ۲۰۳ق / ۷۴۰ - ۸۱۹) زبان‌شناس، ادیب و محدث عرب‌زبان ایرانی مازنی مروی است. شناسه‌های ۲۵۳ جریث؛ ۲۵۷ جمعه (دو بار)؛ ۴۵۱ ذبل؛ ۵۹۹ شبرق؛ ۸۵۲ قفر اليهود؛ ۸۸۷ کرم.
۱۷. **ابن طباطبا**: شاید ابوالحسن محمد فرزند احمد شاعر ملقب به ابن طباطبا علوی (۲۳۲ - ۳۲۳ق / ۸۴۷ - ۹۳۴) سراینده، نقدگر شعر و کاتب عربی اصفهانی باشد؛ یا ابوالقاسم احمد فرزند اسماعیل، ابن طباطبا (د: ۳۴۵ق) از شعرای یتیمه باشد. شناسه ۱۳ اترج و اترنج.
۱۸. **ابن العجاج، عجاج**: رؤیة فرزند عبدالله عجاج فرزند رؤیة فرزند لید فرزند صخر سعدی تمیمی (۶۴ - ۱۴۱ق / ۶۸۴ - ۷۶۲م) سراینده رجزخوان و مدح‌سرای عربی. شناسه مقدمه فصل یکم؛ ۱۱۴ آلاء؛ ۶۳۴ صیب؛ ۸۴۹ قطران؛ ۸۸۰ کبریت.
۱۹. **ابن ماسویه**، ابوزکریا یوحنا فرزند ماسویه (۱۶۰ - ۲۴۳ق / ۷۷۶ - ۸۶۷م). او و پدرش دانش‌آموخته دانشگاه گندی‌شاپور هستند. بیش از ۱۵۰ بار با نام ابن ماسویه، یوحنا بن ماسویه دو بار، یحیی بن ماسویه ۳ بار، یحیی ۲۲ بار یاد شده است. هم‌چنین نامش به همراه کتاب‌های یادشده در زیر آمده است: **کتاب الأبدال**: همان کتاب *الأبدال الادویة* ابن ماسویه است، شناسه ۳۷ آزاددرخت؛ **کتاب فی ادویة المعدة**: شناسه ۶۳۲ صبر. همان کتاب *المعدة* (ر.ک: ابن ابی اصیبعه، ۱۳۹۳، ج ۱، ۴۵۳)؛ **کتاب فی اطعمة المرضى**: شناسه ۵۳۲ سَرمق. یافت نشد. رازی کتابی به همین نام دارد؛ **کتاب الجامع**: *الجامع الطب* مما اجتماع علیه أطباء فارس والروم، ۱۸۷ اکتمکت؛ ۷۵۹ عود فاوانیا؛ **کتاب الجذام**: کتاب *فی الجذام*، شناسه ۱۰۵۴ نظرون؛ **کتاب الکامل**: ابن ماسویه با نام *الکامل*، کتاب *السر الکامل*؛ یا *الکامل فی الأدویة المنقیة* را دارد و گاهی نام کتاب *الکمال و التمام* او را به گونه *الکامل و التمام* تصحیف می‌کنند. شناسه ۹۴۵ لسان الثور؛ **کتاب فی مخانیقا الماء**:

شناسه ۳۵۲ حمّاض. این کتاب در کتاب‌های تاریخ پزشکی و کتاب‌شناسی ثبت نشده است؛ **کتاب المنجیح**: کتاب المنجیح فی التداوی من صنوف الامراض و الشکاوی، ابن ابی اصیبعه کتاب را با نام المنجیح فی الصفات و العلاجات یاد می‌کند. شناسه‌های: ۳۸ آس؛ ۱۶۱ بقلة العدس؛ ۱۰۲۲ مورد اسفرم.

۲۰. **ابن ماسه، عیسا**: پزشک ترساآیین (د: ۲۷۵ق / ۸۸۸م)، در سی و پنج شناسه دارویی از او نقل قول شده است.

۲۱. **ابن مُسکویه**: ابوعلی احمد فرزند محمد فرزند یعقوب مُسکویه رازی (۳۲۰ - ۴۲۱ق / ۹۳۲ - ۱۰۲۹م) فیلسوف، تاریخ‌نگار و پزشک و نویسنده تجارب الامم و کتاب الاشریة، شناسه‌های: ۱۰۷ انجدان؛ ۳۳۷ حزاء؛ ۴۰۳ خلاف؛ ۵۱۵ زیتون و زیت؛ کتاب الطبیخ: شناسه ۱۰۷ انجدان.

۲۲. **ابن مظفر**: جانورشناس، گیاه‌شناس، شناسه ۴۵۲ ذراریح. ناشناس.

۲۳. **ابن معتز**: ابوالعباس عبدالله فرزند محمد (۲۲ شعبان ۲۴۷ - ۲ ربیع الثانی ۲۹۶ق / ۳۱ اکتبر ۸۶۱ - ۲۹ دسامبر ۹۰۸م)، سراینده، ادیب، راوی و نقاد بزرگ شعر و ادب عرب در عصر دوم عباسی بوده است. شناسه ۸۴ اقحوان؛ ۸۳۳ قرّاص؛ ۹۲۱ کّمون.

۲۴. **ابن مکرم**: سده ۵۳ / ۹م. شناسه ۶۳۳ صبار. ناشناس.

۲۵. **ابن مندویه**: ابوعلی احمد بن عبد الرحمن بن مندویه اصفهانی (۳۳۸ - ۳۷۲ق)، پزشک بیمارستان بغداد (سده دهم م) نویسنده کتاب الکافی فی الطب، الطبیخ، المغیث فی الطب، کتاب فی الشراب، کتاب الأطعمة و الاشریة، کتاب نهایة الاختصار است. نک: شناسه‌های ۷۸ افیون؛ ۱۲۶ بادزهر؛ ۱۹۴ بیش؛ ۳۶۴ خائق النّمر؛ ۵۲۳ سالامندرا؛ ۵۴۴ سّک؛ ۵۷۱ سنبل؛ ۶۹۷ عرار؛ ۷۰۵ عسل؛ ۷۱۸ عقرب؛ ۷۳۵ غب الثعلب.

۲۶. **ابن نجد**: شناسه ۴۴۶ دوم، ناشناس.

۲۷. **ابن هرمة**: ابواسحاق ابراهیم فرزند علی گنّانی قرشی حجازی با آوازه ابن هرمة (۸۹ – ۱۶۹ق / ۷۰۸ – ۷۸۶م) سراینده ستایشگر فاطمیان، امویان و عباسیان بود. شناسه مقدمه فصل یکم.

۲۸. **ابن هندو**: ابوالفرج حسین فرزند محمد فرزند هندو، سراینده و دبیر دیوان دیلمیان بود (ثعالبی نیشابوری، ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م، ج ۳، ۳۹۴) نویسنده *البلغه من مجمل اللغة و مفتاح الطب و منهاج الطلاب*. شناسه ۱۲۷ باذنجان.

ابوبکر فرزند علی فرزند عثمان: مترجم این کتاب [صیدنه، منظور کاسانی]، شناسه ۶۲۷ شیخ.

۲۹. **ابو احمد حریری**: ادیب، واژه‌شناس، گیاه‌شناس. ۳۵۸ حنظل.

۳۰. **ابو تراب**: گیاه‌شناس، شناسه ۷۷۲ فسطاریون و فرسطالیون.

۳۱. **ابو تمام**: ابو تمام، حبیب فرزند اوس طائی (۱۸۸–۲۳۱ق / ۸۰۴–۸۴۶م)، یکی از سرایندگان برجسته عرب است. شناسه ۳۵۸ حنظل؛ ۶۶۲ طحلب؛ ۱۰۷۱ ورس.

۳۲. **ابو جریح**، ابو جریح راهب (سده ۲ هـ / ۸ م). نویسنده *اصلاح الادویة*. سی مورد. شناسه ۶ ابردبار؛ ۲۱ آذان الفار (دو بار)؛ ۵۴ اسقیل؛ ۹۱ املج؛ ۱۷۰ بلبوس؛ ۲۰۷ تربد؛ ۲۴۴ جبلهنگ؛ ۲۶۹ جنطیانا؛ ۲۸۹ حبة الخضراء؛ ۲۹۲ حبة السمّنة؛ ۴۴۱ دند (دو بار)؛ ۵۴۶ سکینج؛ ۵۷۶ سورنجان؛ ۶۰۰ شبرم؛ ۶۳۲ صبر (سه بار)؛ ۷۶۸ فریبون؛ ۸۲۰ قرنفل؛ ۹۴۹ لبة (دو بار)؛ ۹۶۳ مازریون؛ ۹۶۵ ماهودانه؛ ۹۸۲ مردکی؛ ۱۰۲۶ میعه؛ ۱۰۹۷ هلیلیج؛ ۱۱۰۶ لایه؛ ۱۱۱۲ یتوع؛ *الصیدنة*: شناسه ۹۴۹ لبة.

۳۳. **ابو حاتم رازی**: ابو حاتم احمد فرزند حمدان رازی ورسنّانی (د: ۳۲۲ق / ۹۳۴م) متکلم، زبان آور و محدث نامدار ایرانی است. شناسه ۱۰۴۹ نرگس.

۳۴. **ابو حاتم**: سهل فرزند محمد فرزند عثمان فرزند یزید سجستانی (د: ۲۵۰ق / ۸۶۴م) ادیب، فقیه، محدث و واژه‌شناس در سیستان بود. نویسنده *کتاب الشجر و النبات و النحل و العسل* است. شناسه ۴۳۵ دلفین؛ ۵۷۵ سوسن؛ ۶۶۸ طرخون.

ابوحامد احمد: نهشی

ابوالحسن اهوازی: نک ← اهوازی.

ابوالحسن ترنجی: نک ← ترنجی.

۳۵. ابوالحسن الجوهری: ادیب، سراینده. شناسه ۱۲۷ باذنجان. ناشناس.

۳۶. ابوالحسن عامری: ابوالحسن محمد فرزند یوسف عامری نیشابوری زادگاه (سده

۴هـ. گیاه‌شناس، فیلسوف، منطق‌دان و دانشمند معروف در سده چهارم هجری بود. شناسه

۱۳ اترج و اترنج؛ ۹۵۴ لوز.

۳۷. ابوالحسن اللخام الحرّانی: علی فرزند حسن (ز: ۳۶۵ ق / ۹۷۶م)، سراینده تندگو

و تندزبان، زاده بخارا. (مسالك الابصار، ج ۱۵، ۱۹۸؛ تعالی نیشابوری، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳م،

ج ۴، ۱۱۵ - ۱۰۲) شناسه ۸۴ اقحوان.

ابوحزمه: انس فرزند مالک.

۳۸. ابوحنیفه الدینوری: ابوحنیفه دینوری احمد فرزند داود فرزند و نند (۲۲۲ -

۲۸۲ ق / ۸۲۸ - ۸۸۹ م) زادگاه وی دینور کرمانشاه بود. همه چیزدان، اخترشناس، متخصص

کشاورزی، گیاه‌شناسی، متخصص ذوب فلزات، جغرافی‌دان، ریاضی‌دان، و تاریخ‌نگار در

دوران سامانیان و عصر طلایی اسلام است. مورخ، زبان‌شناس و طبیعت‌شناس نویسنده دو

جلد کتاب النبات است. بیش از دویست و سی بار یاد شده است؛ کتاب النبات: شناسه ۷

آبنوس؛ ۱۳۲ باقلی؛ ۶۹۱ عتق؛ ۹۰۰ کزیره.

ابوالخیر: ابن خمار.

۳۹. ابوذویب هدلی: شناسه ۵۶۷ سمانی؛ ۷۰۵ عسل. شاید أبوذویب هذلی، خُوَیلد

فرزند خالد فرزند مُخَرث (د: ۲۸ ق / ۶۴۹م)، سراینده مخضرم باشد.

۴۰. ابوالروح: سراینده، شناسه ۷۱۶ عقص. یتیمه الدهر نام او را ابوروح ظفر فرزند

عبدالله هروی ثبت کرده است.

- ابوریحان:** محمد فرزند احمد بیرونی (۳۶۷ - ۴۴۰ ق). شناسه‌های: ۱۳۲ باقلی؛ ۱۳۴ بان؛ ۱۳۸ بردی؛ ۱۴۰ برسیون؛ ۱۴۵ برمس؛ ۱۵۳ بصل؛ ۱۵۷ بطیخ (دو بار)؛ ۱۵۸ بقله الحمقاء (دو بار)؛ ۲۲۹ تین؛ ۲۳۸ جار النهر؛ ۲۴۵ جبسین؛ ۲۵۱ جرجیر؛ ۳۶۲ حی العالم؛ ۴۴۳ دود القرمز (دو بار)؛ ۴۴۹ دهن؛ ۴۵۶ رامک؛ ۴۶۷ رعی الابل؛ ۴۶۸ رعی الحمام؛ ۴۶۹ رقاغ؛ ۴۷۳ رند؛ ۴۷۶ ریحان؛ ۴۷۸ ریباس؛ ۶۲۷ شیخ؛ ۸۸۴ کثیراء.
- ۴۱. ابوزیاد:** ابوزیاد کلابی، یزید فرزند عبد الله فرزند حرّ فرزند همّام کلابی، ادیب، سراینده، زبان‌شناس، گیاه‌شناس، داروشناس (۲۰۰ ق / ۸۱۵ م). نویسنده کتاب *الابل، خلق الانسان و النوادر است*. (کحاله، ۱۳۶۷ ق، ج ۴، ص ۱۲۱) شناسه‌های ۷۳۵ غب الثعلب؛ ۷۷۵ فسوة الضّیع؛ ۹۱۹ کماة.
- ۴۲. ابوزید:** ازهری (۲۸۲ - ۳۷۰ ق) از او روایت می‌کند. شناسه‌های: ۲۲۹ تین؛ ۴۴۶ دوم؛ ۵۹۹ شبرق؛ ۶۱۱ شکاعی؛ ۶۲۷ شیخ. شاید ابوزید ارجانی؛ و یا ابوزید انصاری، سعید فرزند اوس فرزند ثابت خزرگی انصاری با آوازه به ابوزید انصاری (۱۲۱ - ۲۱۵ ق / ۷۳۹ - ۸۳۰ م)، واژه‌شناس، راوی، نحوی و گیاه‌شناس است. نویسنده النبات و الشجر؛ الابل و الشاة؛ النوادر فی اللغة است.
- ابوزید ارجانی:** ارجانی.
- ۴۳. ابوزید البلخی:** ابوزید احمد فرزند سهل بلخی (د: ۳۲۲ ق / ۹۳۴ م) اخترشناس، جغرافی‌دان، ریاضی‌دان، متکلم و فیلسوف ایرانی (زاده ایرانشهر) و از پیروان فرقه امامیه بود. کتاب *اختیارات السیر، صور الاقالیم و جزآن دارد*. شناسه ۸۵۷؛ ۱۰۵۴ نظرون؛ کتاب علم الاکسیر: شناسه ۸۵۷ قلقند و قلقدیس و قلقطار؛ کتاب *الکیمیاء*: شناسه ۱۰۵۴ نظرون.
- ۴۴. ابوسعید:** گیاه‌شناس، شناسه ۸۸۷ کرم. ناشناس.
- ۴۵. ابوسعید جرجانی:** گیاه‌شناس، شناسه ۳۳۷ حزاء. ناشناس.
- ۴۶. ابوسعید بن دوست:** سراینده (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۴)؛ ص ۳۷۶ ختمی [ابوسعید. (همان، ص ۲۳۸)] شاید ابوسعید عبدالرحمان فرزند محمد فرزند دوست از بزرگان و

فرزندگان نیشابور در سده چهار هجرت است. (همان، ص ۴؛ ثعالی نیشابوری،

۱۴۰۳/ق ۱۹۸۳، ج ۴)

۴۷. **ابوسعبد غانمی**: گیاه‌شناس، ادیب، شناسه ۲۶۲ جلوز. ناشناس.

۴۸. **ابوسلمه**: از فراء (د: ۲۰۷ق) روایت می‌کند. شناسه ۶۰۰ شبرم. شاید همان سلمه

باشد.

۴۹. **ابوسهل**: (خراسانی) گیاه‌شناس، داروشناس، شناسه ۴۴۷ دهنج؛ ۴۹۸ زعفران؛ ۹۷۸

مروماحوز؛ ۱۰۸۶ هرنوة. ابوسهل در شناسه ۴۹۸ خود را خراسانی می‌داند: «اجوده عندنا

بخراسان».

ابوسهل رسائلی: رسائلی.

۵۰. **ابوسلیمان خطابی** [خطابی]: جانورشناس، ادیب و گیاه‌شناس، شناسه ۲۵۳

جریث. شاید خطابی، ابوسلیمان حمد [احمد] فرزند محمد فرزند ابراهیم فرزند خطاب

بُستی (۳۱۷-۳۸۸ق)، محدث، فقیه و واژه‌شناس باشد که از نسل زید فرزند خطاب فرزند

ثقیل عدوی، برادر خلیفه دوم است.

۵۱. **ابوطالب رقی**: سراینده، شناسه ۱۳ اترج و اترنج. نک: شعرای یتیمه، ج ۱، ۲۸۲ -

۲۸۳.

۵۲. **ابوطالب مأمونی**: عبدالسلام فرزند حسین بخاری (د: ۳۸۳ق) از فرزندان مأمون

عباسی (۲۱۸ق)، واژه‌شناس، ادیب و سراینده، شناسه ۲۱۰ ترنجین.

ابوطیب مُتَنَبِّی: متنبی.

ابوالعباس: الف. ابن‌المعتز؛ ب. خشکی.

۵۳. **ابوالعباس**: سراینده، شناسه ۱۳ اترج و اترنج. شاید ابوالعباس احمد فرزند ابراهیم

ضبی اصفهانی (د: ۳۹۲ق / ۱۰۰۲م)، سراینده، ادیب و دانشمند. (ثعالی نیشابوری، ۱۴۰۳/ق

۱۹۸۳، ج ۳، ۲۸۷ - ۲۹۴؛ تهرانی، ج ۹، ص ۶۲۵)

۵۴. **ابوالعباس ثعلب**: احمد فرزند یحیای شیبانی با آوازهٔ ثعلب نحوی (۱۹۹ - ۲۹۱ ق / ۸۱۵-۹۰۴ م) زبان‌شناس و فرهنگ‌ور برجستهٔ عرب‌زبان در سدهٔ ۳ هـ، شناسهٔ ۴۷۳ رند. نک: ثعلب، غلام ثعلب.

۵۵. **ابوعبیده**: شناسهٔ ۱۳۲ باقلی؛ ۱۵۶ بطم؛ ۲۴۳ جُبْن؛ ۲۶۰ جَلَنار؛ ۴۴۶ دوم؛ ۴۶۵ رطبه؛ ۴۷۳ رند؛ ۶۲۳ شوع؛ ۶۳۱ صاب؛ ۶۵۴ ضریع؛ ۸۸۷ کرم. [ابوعبیدالله] ابوعبید قاسم فرزند سلّام هروی (۱۵۴ - ۲۲۲ ق / ۷۷۱ - ۸۳۸ م) محدث، قاری، سراینده و فقیه خراسانی که بیشتر در عراق زیست و آثار بسیاری، مانند *الحجر و الثعلب* نگاشت. او از ابوزید انصاری، اصمعی، ابوعبیده، ابن اعرابی و الفراء و کسایی دانش آموخت و روایت کرد.

۵۶. **ابوعبیده**: گیاه‌شناس، شناسهٔ ۳۸ آس؛ ۱۶۸ بلاط؛ ۳۴۳ حضض؛ ۴۷۳ رند؛ ۴۹۸ زعفران؛ ۶۳۲ صبر؛ ۷۱۲ عصف؛ ۷۳۵ عنب الثعلب؛ ۷۳۶ عنم. ابوعبیده عمر فرزند مثنی (۱۱۰-۲۱۳ ق / ۷۲۸ - ۸۲۸ م)، سراینده، زیست‌شناس، گیاه‌شناس و نویسندهٔ برجستهٔ کتاب‌های *الخیل*، *الديباج والأیام*، ارمنی تبار، راوی و لغت‌شناس بزرگ آغاز دورهٔ عباسی است.

ابوعلی: الف. ابن مُسکویه؛ ب. ابن مندویه. **۵۷. ابوعمرو**: ناشناس، شناسهٔ ۳۶۰ حنطه؛ ۵۰۹ زوان؛ ۶۰۰ شبرم؛ ۶۳۴ صیب؛ ۷۳۶ عنم؛ ۱۰۵۳ نزار.

۵۸. **ابوعمرو شیبانی**: ابوعمرو اسحاق فرزند میرار شیبانی (۹۹ - ۲۰۶ ق / ۷۱۸ - ۸۲۱ م) زبان‌شناس، شاعر و نویسندهٔ عراقی در سدهٔ دوم هجری بود. کتاب *الخیل*، کتاب *اللغات*، کتاب *النوادر الکبیر*، کتاب *غریب الحدیث*، کتاب *خلق الانسان*، کتاب *الایلی*، کتاب *النحلة*، واژه‌شناس، فرهنگ‌ور، زبان‌شناس عرب‌زبان، شناسهٔ ۴۷۳ رند [دو بار].

ابوعمرو مُطرز زاهد: نک ← غلام ثعلب.

۵۹. **ابوالعمیثل:** ابوالعمیثل، عبدالله بن خلید (د: ۲۴۰ق / ۸۵۴م) سراینده، واژه‌شناس، استاد ادبیات عرب نویسنده المأثور من اللغة ما أتفق لفظه و اختلف معناه، شناسه ۶۳۴ صیب.
۶۰. **ابوالفتح:** ابوالفتح، علی فرزند محمد بُستی (د: ۴۰۰ق / ۱۰۱۰م) شاعر عربی سرای خراسان و از شاگردان ابن حبان محدث و خطابی (د: ۳۸۸ق / ۹۹۸م) بود. شناسه ۴۸۰ زاج. **ابوالفرج بن هندو:** ابن هندو.
۶۱. **ابوالفضل میکالی:** شناسه ۴۰۳ خلاف. ابوالفضل عییدالله فرزند احمد میکالی نیشابوری (د: ۴۳۶ق / ۱۰۴۵م) شاعر، محدث، ادیب، نویسنده و دانشمند معروف آل میکال.
۶۲. **ابوالقاسم:** شناسه ۳۶۰ حنطه. ناشناس.
۶۳. **ابوالقاسم دینوری:** ابوالقاسم عبدالله فرزند عبدالرحمان دینوری (د: ۳۹۰ق / ۱۰۰۰م)، زبان‌شناس، ادیب، سراینده و واژه‌شناس. (ثعالی نیشابوری، ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م، ج ۴، ۱۴۶ - ۱۳۶) شناسه ۱۳ اترج و اترنج؛ ۳۶۰ حنطه.
۶۴. **ابولیش:** واژه‌شناس و فرهنگ‌ور. شناسه ۶۲۴ شهید. ناشناس.
۶۵. **ابومالک:** واژه‌شناس، فرهنگ‌ور، شناسه ۲۵۱. ناشناس.
- ابومحمد:** الف. تمیمی؛ ب. قتیبی.
۶۶. **ابومسلم:** شناسه ۱۰۱۹. شاید ابومسلم، مُعاذ فرزند مسلم کوفی با آوازه مُعاذ هَرَاء (۱۸۷ق / ۸۰۳م) زبان‌شناس نحوی و سراینده باشد. آثاری در نحو نگاشت که هیچ‌یک برجای نمانده است.
۶۷. **ابومعاذ جوانکانی:** بیش از صد بار نامش در شناسه‌های داروها یاد شده است. این نام در دیگر منابع یافت نشد، تنها یک بار در الجماهر به گونه «ابومعاذ جوامکانی» دیده می‌شود؛ اما در صیدنه از او بارها نقل قول می‌شود که بار نخست آن به گونه ابومعاذ جوانکانی، سپس ابومعاذ نام برده شده است. ظاهراً نسب جوانکانی از نام جوانکان، محلی در ایالت جرجان گرفته شده است. اوراست: **کتاب تفسیر الادویة**، شناسه ۳۷ آزاددرخت.

ابومنصور ازهری: ازهری.

۶۸. ابوالنجم فضل [مفضل] فرزند قدامه عجلی، ادیب و سراینده روزگار امویان (۳۵ - ۱۳۰ ق / ۶۵۵ - ۷۴۷)، ۸۴ اقحوان؛ ۱۱۰۸ یاسمین.

۶۹. ابونصر خطیبی: گیاه شناس جانور شناس، ادیب، شناسه ۵۲ اسقنقور؛ ۷۸ افیون؛ ۱۷۱ بلسان (سه بار). ناشناس.

۷۰. ابوالنصر العتبی، محمد فرزند عبدالجبار (۳۵۰ - ۴۲۷ ق / ۹۶۱ - ۱۰۳۶ م)، سراینده و ادیب. شناسه ۴۰۳ خلاف.

۷۱. ابونصر نیشابوری: شناسه ۹۶۴ ماهیزهرج. ناشناس.

۷۲. ابونواس: ابونواس حسن فرزند هانی حکمی شناخته شده به ابونواس اهوازی (۱۳۳ - ۱۹۶ ق / ۷۵۰ - ۸۱۲ م) سراینده ایرانی عرب زبان، شناسه مقدمه فصل یکم؛ ۱۱۴ آلاء؛ ۷۴۷ غیراء.

ابویوسف صاحب المشاهیر: شناسه ۹۰۵ گشوت. نک: کتاب المشاهیر. ناشناس.

احمد: الف. ابن مسکویه؛ ب. نهشی.

۷۳. احوص، ابومحمد عبدالله فرزند محمد انصاری (د: ۱۰۵ ق / ۷۲۳ م)، با آوازه احوص از سرایندگان دوره امویان در مدینه بود که سرانجام به سال ۱۰۵ قمری سراینده، شناسه مقدمه. (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۶)

۷۴. ارجانی، ابوزید احمد فرزند حسین پزشک، گیاه شناس (سده ۳ هـ / ۹ م) بیش از هفتاد بار یاد شده است.

۷۵. اردشیر ریوند دست: اردشیر ساسانی بابکان فرزند بابک (د: ۲۴۲ م)، شناسه ۴۷۸ ریاس.

۷۶. ارسلان جاذب: ارسلان حاجب (ز: ۴۳۲ ق) یکی از برجسته ترین نزدیکان سلطان محمود غزنوی. شناسه ۳۷۶ خطمی (دیوان المبتدآ و الخبر فی تاریخ العرب، ۴۷۱؛ الکامل فی التاریخ، ج ۸، ۲۳۷).

ازدی: شناسه ۸۹۸ کراث. شاید ابن ذرید باشد.

۷۷. ازهری، ابو منصور محمد فرزند احمد فرزند ازهر فرزند طلحه هروری اشافعی، با آوازه ازهری (۲۸۲ - ۳۷۰ ق / ۸۹۵ - ۹۸۱ م) زاده هرات خراسان و نویسنده کتاب شرح دیوان ابی تمام و تهذیب اللغة، فرهنگ‌نویس و واژه‌شناس است. شناسه‌های ۱۳۴ بان؛ ۱۵۷ بطیخ؛ ۱۵۸ بقلة الحمقاء؛ ۲۵۱ جرجیر؛ ۲۵۷ جعده؛ ۲۶۰ جلنار؛ ۲۶۲ جلوز؛ ۲۶۳ جلیان؛ ۴۴۶ دوم [دو بار]؛ ۴۴۹ دهن؛ ۴۶۳ رساطون؛ ۴۶۴ رصاص؛ ۵۸۹ شبت؛ ۶۱۰ شقایق؛ ۶۱۱ شکاعی؛ ۶۲۷ شیخ؛ ۸۸۲ کتم؛ ۱۰۰۹ مقل؛ تهذیب اللغة: شناسه ۱۵۰ بسد؛ ۱۵۸ بقلة الحمقاء؛ ۲۶۰ جلنار؛ ۲۶۲ جلوز؛ ۶۲۷ شیخ.
۷۸. اصمعی: ابوسعید عبدالملک فرزند قُریب (۱۲۵-۲۱۶ ق / ۷۴۳-۸۳۱ م)، نخستین فرهنگ‌نویس، راوی، ادیب و واژه‌شناس نام‌آور آغاز دوران عباسی بود. او نویسنده کتاب‌های الابل؛ اشتقاق الاسماء؛ خلق الانسان؛ نبات و الشجر؛ النخل و الکرم است. نک: شناسه‌های: ۷ آبنوس؛ ۳۱ أراک؛ ۱۵۶ بطم؛ ۲۲۸ توث؛ ۲۶۰ جلنار؛ ۳۴۳ حضض؛ ۴۱۰ خندریس؛ ۴۶۵ رطبة؛ ۴۹۸ زعفران؛ ۴۹۹ زعرور؛ ۶۲۳ شوع؛ ۶۳۱ صاب؛ ۶۳۲ صبر؛ ۶۳۹ صعتر؛ ۶۵۳ ضرو؛ ۶۹۲ عتم؛ ۶۹۷ عرار؛ ۷۰۸ عصفرة؛ ۷۳۶ عنم؛ ۸۸۷ کرم.
۷۹. اعشى، ابوبصیر میمون (۷ ق / ۶۲۸ م). میمون فرزند قیس فرزند جندل فرزند شراحیل فرزند عوف فرزند سعد فرزند ضبیعة فرزند ثعلبه فرزند بکر فرزند وائل. الأعشى الكبير، أعشى بکربن وائل، صنّاجة العرب. دیوان او به نام الصبح المنیر فی شعر ابی بصیر است. شناسه ۱۸۹ بهار؛ ۲۵۲ جریال؛ ۸۸۳ کتان؛ ۱۰۷۱ ورس؛ ۱۰۷۲ وارد.
۸۰. امرء القیس: أبو وهب جندح امرؤ القیس (پیرامون ۸۰ - ۱۳۰ پ.هـ / ۴۹۶ - ۵۴۴ م) فرزند حُجر فرزند حارث فرزند عمرو فرزند حُجر آکل المرار فرزند معاویه فرزند ثور کندی بود. او از خاندان کِنده بود. ادیب، سخن‌ور و یکی از سرایندگان معلقات هفت‌گانه بزرگ. شناسه ۹۲۳ کُندر؛ ۹۸۹ مرار.

۸۱. انس، ابو حمزه: آنس فرزند مالک (۱۰ پ. هـ - ۹۳ ق / ۶۱۲ - ۷۱۲ م) فرزند نضر فرزند ضمضم ... فرزند خزرج نجاری خزرجی انصاری از یاران نزدیک پیامبر خدا (ص) بود. شناسه ۳۵۵ حمزه.
۸۲. اهوازی: ابوالحسن احمد فرزند حسین کاتب، با آوازه ابوالحسن اهوازی (سده ۴ و ۵ هـ)، گیاه‌شناس، واژه‌شناس ریاضیدان و ستاره‌شناس ایرانی. زادروز و روزمرگ او آشکار نیست. بیرونی دو بار از او در آثار الباقیه روایت می‌کند. شناسه‌های: ۱۳۲ باقلی؛ ۱۵۷ بطیخ؛ ۱۹۸ بیض؛ ۲۲۹ تین؛ ۲۳۴ ثوم؛ ۲۵۴ جزر؛ ۲۷۵ جوز؛ ۳۶۰ حنطه؛ ۵۱۵ زیتون و زیت؛ ۵۴۱ سفرجل ۵۶۱ سلخ الحیه؛ ۵۸۹ شاه بلوط؛ ۶۹۳ عدس؛ ۷۳۲ عنب خمری؛ ۷۶۶ فجل؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۹۲۰ کمثری؛ ۹۵۱ لفت؛ ۹۵۴ لوز؛ ۹۹۹ مشمش؛ کتاب معارف بلاد الروم: ۱۳۲ باقلی؛ ۱۵۷ بطیخ؛ ۱۹۸ بیض. دو بار همراه نام اهوازی آمده است.
۸۳. ایشوع بخت مطران: پزشکی از خاندان بختیشوع ایرانی ترساآیین که بیش از هفتصد سال در گندیشاپور و بغداد به پژوهش در دانش پزشکی و درمانگری به مردم خدمت کردند. شناسه ۴۵ اسفنج.
۸۴. ایوب رهاوی، ابرش، مترجم کتاب‌های پزشکی یونانیان به زبان سریانی (سده ۳ هـ / ۹ م). شناسه ۱۷۱ بلسان.
۸۵. باسهل [ابوسهل]: گیاه‌شناس، شناسه ۴۲۲ دبق؛ ۵۳۸ سعد؛ ۵۷۱ سنبل؛ ۶۴۷ صندل. ناشناس.
۸۶. بحتری: ابو عباده بختری (۲۰۶ - ۲۸۴ ق / ۸۲۲ - ۸۹۹ م)، ولید فرزند عیدالله، ادیب، فرهنگ‌ور، سراینده بلند آوازه شامی بود. شناسه ۳۵۸ حنظل؛ ۶۶۲ طحلب؛ ۱۰۱۵ ملح.
۸۷. بختیشوع فرزند عبدالله: شاید پزشک مقتدر بالله بختیشوع (د: ۳۲۹ ق / ۹۴۱ م) فرزند یوحنا پزشک متوکل فرزند عیدالله باشد. شناسه ۲۲۵ توتیا.

۸۸. **بدیغورس**: بدیغوروس، بدیغورش، فیثاغورس و بیتاغورس، ایرانی یونانی سده ۷م. او هلیلیج اصف، هلیله زرد را وارد دانش پزشکی کرده است و در آثار ماسرجویه، ابوجریح راهب، مسیح و ابن ماسویه نیز توصیف شده است؛ کتاب *ابدال الادویة*: شناسه ۸۹۷ کروان.
۸۹. **بدیهی**: ابوالحسن علی فرزند محمد بدیهی زوری (د: ۳۸۰ق / ۹۹۰م)، از شعرای یتیمه، ج ۳، ۳۳۹ - ۳۴۱، شناسه ۱۳ اترج و اترنج.
۹۰. **بشتی**: شناسه ۹۵۴ لوز. شاید ابوسلیمان خطابی بُستی؛ یا ابوالفتح بُستی باشد.
۹۱. **بشر**: گمان می رود همان فزاری باشد. نک: بشر فزاری. شناسه‌های: ۲۷۲ جوز القی؛ ۴۰۳ خلاف؛ ۴۵۷ رایتنج؛ ۵۲۱ سابیزج؛ ۵۵۲ سلیخه؛ ۵۷۷ سوس؛ ۵۹۲ شابانک؛ ۵۹۵ شاذنج؛ ۶۴۵ صمغ؛ ۶۷۵ طلخشقوق؛ ۶۹۸ عروق؛ ۷۳۵ غب الثعلب؛ ۷۴۶ غار؛ ۷۹۹ فوتنج؛ ۸۲۱ قرفه؛ ۸۲۳ قردمانا؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۹۲۱ کمون؛ ۹۳۶ لبنی؛ ۹۴۸ لسان العصافیر؛ ۹۷۴ محروث؛ ۹۹۳ مسحقونیا؛ ۱۰۰۰ مصطکی؛ ۱۰۰۶ مغرة؛ ۱۰۳۶ نان خواه؛ ۱۰۹۵ هلیون.
۹۲. **بشر فرزند ابوحازم**: سراینده عرب پیش از اسلام (د: ۵۳۳پ.ه). شناسه ۱۱۴ الاء.
۹۳. **بشر سجزی**: شناسه ۱۹۴ بیش؛ ۵۷۱ سنبل. شاید: الف. ابوالحسن بشری سجزی؛ ب. ابوسهل بشر فرزند یعقوب فرزند اسحاق سجزی متطبیب نویسنده *گناش یا الرسائل الطبیبة* باشد که برای امیر ابواحمد خلف فرزند احمد (د: ۳۹۹ق / ۱۰۰۹م جوزجان) نوشت.
۹۴. **بشر فرزند عبدالوهاب فزاری**: مؤلف کتاب *تفاسیر الادویة*. ۳۲ ارطی؛ ۳۳ ارطمیسا؛ ۳۷ آزاددرخت؛ ۴۰ اسطوخودوس؛ ۵۴ اسقیل؛ ۵۶ اسرنج؛ ۵۸ اشنه؛ ۶۰ اشترغاز؛ ۶۲ اصف؛ ۷۷ افتمون؛ ۷۸ افیون؛ ۸۲ افاقیا؛ ۸۴ اقحوان؛ ۸۶ اکیل الملک؛ ۹۹ انیسون؛ ۱۴۸ بسپاس؛ ۱۵۸ بقله الحمقاء؛ ۱۸۰ بنج؛ ۱۹۰ بهرامج؛ ۲۱۰ ترنجبین؛ ۲۲۵ توتیا؛ ۲۲۶ توبال النحاس؛ ۲۴۲ جاویزن؛ ۲۶۰ جلنار؛ ۲۷۰ جندیدستر؛ ۲۸۲ حاج؛ ۳۴۰ حسک؛ ۳۴۳ حضض؛ ۳۴۴ حلتیت؛ کتاب *تفاسیر الادویة*: شناسه ۳۲ ارطی.
۹۵. **بشر فرزند معتمر**: ابوسهل هلالی، متکلم، ادیب و بنیانگذار مکتب معتزلی بغداد است (د: ۲۱۰ق / ۸۲۵م)، شناسه ۱۹۵ بیش موشک.

۹۶. **بکر فرزند النطّاح:** بکر بن نطّاح حنفی با کنیه ابووائل، سراینده عرب‌زبان بدوی تبار، دوره نخست عباسی، سده ۳ هـ. شناسه ۳۸ آس.
۹۷. **بوران بنت ابرویز:** بوران دخت پرویز، پدر پوران، خسرو دوم (فرمانروایی: ۵۹۰ - ۶۲۸ م)، ملقب به خسرو پرویز، ابرویز؛ ابرویز، یعنی خسرو فیروز و ظفرمند، شاهنشاه ساسانی، فرزند هرمزد چهارم و نوه خسرو اول، انوشیروان بود. شناسه ۱۲۷ باذنجان.
۹۸. **بهلول:** وهیب فرزند عمرو، بهلول مجنون کوفی، ابووهیب فرزند عمرو صیرفی کوفی (د: ۱۹۰ ق). خردورزی دیوانه هم‌روزگار هارون رشید (د: ۱۹۳ ق). شناسه ۹۱۹ کمأة.
- بیرونی:** ابوریحان محمد فرزند احمد بیرونی (۳۶۷ - ۴۴۰ ق).
۹۹. **پاندو:** بزرگی از هندوان است. پاندو از بزرگان افسانه‌ای یادشده در رزم‌نامه هندی مهاباراتا است. وی فرزند ریشی ود ویاسا از آمبالیکا شهدخت کاشی بود؛ لیکن از آن روی که ویاسا نسب شاهی نداشت، پاندو پسر ویچیتراویریا دانسته می‌شود. شناسه ۴۳۸ دم الاخوین.
- پرویز ساسانی:** ابرویز.
۱۰۰. **ترنجی، ابوالحسن احمد فرزند محمد ترنجی تبری، پزشک، داروشناس (ز: ۳۵۹ ق).** نویسنده کتاب *معالجات البقراطیة و قرابادین*. شناسه‌های ۵۰ اسیدمرد؛ ۶۱ اشنان؛ ۱۰۰ آنک؛ ۱۹۵ بیش موشک؛ ۲۳۶ ثیل؛ ۳۰۱ حجر الیهود؛ ۳۱۸ حجر الفادزهر؛ ۳۲۰ حجر التیس؛ ۳۴۰ حجر التیس؛ ۳۶۵ خانق الذئب؛ ۵۰۵ زنجار؛ ۵۳۴ سرطان؛ ۷۸۹ فلفل؛ ۹۷۳ مجموعه؛ ۹۹۳ مسحونیا. ابو الحسن الترنجی، ۱۸۰ بنج؛ ۸۴۳ قصب الذریرة؛ ۹۷۳ مجموعه؛ ۹۹۳ مسحونیا.
۱۰۱. **تمیمی، ابومحمد:** گیاه‌شناس. شناسه ۶۰ اشترغاز؛ ۵۴۸ سکر؛ ۹۳۶ لبنی.
۱۰۲. **ثابت:** شناسه ۸۵۵ قلت؛ ۱۰۲۳ موز. ثابت بن قره؛ یا ابوالحسن ثابت فرزند سنان فرزند ثابت فرزند قره حرانی پزشکی فرزانه بود که راه پدر را در دانش پزشکی پیمود. او یک کتاب تاریخی نگاشت که از سال ۲۹۵ ق [۹۰۸ م] تا روزی مرگش ۳۶۳ ق [۹۷۴ م] است.

من [ابن ابی اصیبعه] آن را به خامه خودش دیدم که گویای فرزاندگی و دانش‌اش بود؛ ثابت بن قره: ابوالحسن ثابت فرزند قره حرانی (۲۱۱-۲۸۸ ق / ۸۲۵-۹۰۱ م) از منداییان [صابثیان] حران است. گفته می‌شود نسبت ایشان به صاب می‌رسد که طاط فرزند ادريس پیامبر است. پزشک، ریاضی‌دان، اخترشناس، فیلسوف و طبیعی‌دان. شناسه ۷۰۵ عسل؛ ۷۵۳ غضف؛ **تاریخ ثابت**: شناسه ۷۵۳ غضف. گویا این کتاب باید از آن نواده او ثابت فرزند سنان باشد.

ثعلب: نک ← ۱. غلام ثعلب، ابو عمرو مطرز؛ ۲. ابوالعباس ثعلب. شناسه ۲۳۲ نغام؛ ۲۵۳ جریث؛ ۲۶۲ جلوز؛ ۲۶۳ جلیان؛ ۴۵۱ ذبل؛ ۴۵۶ رامک؛ ۴۶۴ رصاص؛ ۵۹۹ شیریق؛ ۶۱۴ شلاجت؛ قفند، ۸۶۵.

۱۰۳. **جاحظ**: ابو عثمان عمرو بن بحر، زبان‌شناس، فیلسوف و ادیب عرب (۱۶۰ - ۲۵۵ ق / ۷۷۷ - ۸۶۹ م). ادیب معتزلی، خوش‌سخن، خوش‌نویس، معاشر با مترجمین فارسی و سریانی و نویسنده بسیاری از تألیف‌های سده ۳ هجری از مردم بصره است شناسه‌های ۱۳ اترج و اترنج؛ ۵۱۴ زهم؛ ۵۶۱ سلخ الحیة؛ ۶۰۳ شحم الارض؛ ۶۶۲ طحلب؛ ۷۰۹ عصفور الشوک؛ ۷۸۱ فطر؛ ۱۰۷۷ وزل.

۱۰۴. **جبریل**: ۳۷ آزاددرخت؛ ۴۶ أسنان الذئب؛ ۵۶ اسرنج؛ ۸۱ افعی؛ ۸۴ اقحوان؛ ۱۳۹ برسیاوشان؛ ۱۸۱ بنجکشت؛ ۲۰۱ تافسیا و تفسیا؛ ۳۴۳ حضض؛ ۴۵۵ ذنب الخیل؛ ۵۲۳ سالمندرا؛ ۶۵۳ ضرو؛ ۷۹۷ فطافیلن. نک: الف. جبرائیل فرزند بختیشوع فرزند جورجیس (د: ۲۱۳ ق / ۸۲۹ م)؛ ب. جبرائیل فرزند عیدالله فرزند بختیشوع (د: ۳۹۶ ق / ۱۰۰۶ م)؛ **حواشی جبریل**: شناسه ۲۰۱ تافسیا و تفسیا.

۱۰۵. **جریز**: ابو حزره جریر فرزند عطیه فرزند حذیفه تمیمی خَطَفَى کلبی یربوعی (۲۸ - ۱۱۰ ق)، سراینده نامدار عرب در آغاز اسلام بود. وی به دوران فرمانروایی امویان رسید و خلفیگانش را ستود. شناسه ۴۵۱ ذبل.

جدی: نک ← نابغه

۱۰۶. جعفر: ۸۴ اقحوان. ناشناس.
۱۰۷. جم، الملك: جم، جمشید یکی از پادشاهان افسانه‌ای بسیار دیرینه ایران زمین است. نام او در اوستا و متون پهلوی و متن‌های دوران اسلامی آمده است. شناسهٔ ۲۶۵ جم اسپرم.
۱۰۸. جورجیس: جورجیوس بن جبرائیل [جورجیس] (ز: ۱۵۲ق / ۷۶۹م). شناسهٔ ۱۰۷۲ ورد؛ کناش: شناسهٔ ۱۰۷۲ ورد.
۱۰۹. جوزجانی: شناسهٔ ۵۶۰ سلحفاة. شاید ابو عبیدالله عبدالواحد فرزند محمد جوزجانی (۳۶۹ - ۴۳۸ / ۹۸۰ - ۱۰۴۷م) شاگرد و همراه ابن سینا (۳۷۰ - ۴۲۸ق) باشد.
۱۱۰. جوهری: خواجه امام ابو نصر اسمعیل فرزند حماد، فرهنگ‌نویس (د: ۳۳۲ - ۳۹۳ق / ۹۴۴ - ۱۰۰۳م) نویسندهٔ کتاب صحاح اللغة که نام آن در همین شناسه آمده است؛ کتاب الصحاح: شناسهٔ ۴۴۶ دوم.
۱۱۱. جیهانی: گیهانی [کیهانی]. شناسهٔ ۸۷۵ کاذی. ابو عبدالله محمد فرزند احمد جیهانی، وزیر جغرافی‌دان دورهٔ سامانی بود، از حدود ۲۸۰ - ۲۹۴ق / ۸۹۳ - ۹۰۷م برآمد. نویسندهٔ المسالك و الممالک؛ یا المسالك فی معرفة الممالک است. برخی آن را با کتاب اشکال العالم ابوالقاسم جیهانی اشتباه می‌گیرند؛ مسالك جیهانی: شناسهٔ ۷۵۳ غضف؛ ۹۲۱ کمون.
۱۱۲. حاتم فرزند علی شامی: سراینده، ادیب، شناسهٔ ۳۷۲ خوخ. ناشناس.
۱۱۳. حارث فرزند ظالم: حارث فرزند ظالم فرزند جذیمه فرزند یربوع فرزند غیظ ... فرزند ذبیان مری ذبیانی (د: ۶۰۰م). سراینده، داستان‌گوی افسانه‌ای عرب. ضرب‌المثل‌هایی را بدو نسبت می‌دهند. شناسهٔ ۸۳۸ قزم.
۱۱۴. حافظ‌الدین: خواجه امام اجل حافظ‌الدین مغربی سلمه الله تعالی، تاریخ‌نگار و جغرافیادان سیستان و بلوچستان، شناسهٔ ۱۳۶ بداشغان. ناشناس.

۱۱۵. **حیث:** حیث فرزند حسن اعسم دمشقی، مترجم و پزشک (سده ۳ / ۹م)، خواهرزاده و یکی از شاگردان و تربیت یافتگان مکتب حنین فرزند اسحاق (۱۹۴ - ۲۶۴ق) پزشک و مترجم است. شناسه‌های: ۲۱ آذان الفأر؛ ۱۹۴ بیش؛ ۲۹۲ حب السمنة؛ ۳۵۸ حنظل؛ ۷۰۶ عشر؛ ۹۶۳ مازریون (دو بار)؛ ۱۱۱۲ يتوع.
۱۱۶. **حجاج:** حجاج فرزند یوسف ثقفی زاده ۴ - ۹۵ق / ۶۶۰ - ۷۱۴م. فرمانروای حجاز و عراق در روزگار امویان. شناسه ۸۰۵ فیجن.
۱۱۷. **حسان فرزند ثابت:** ابوالولید ابوالحسام و ابوالمضرب حسان فرزند ثابت فرزند منذر [تیم الله] یمانی (ز: ۴۰ق) سراینده و یاور پیامبر خدا (ص)، یکی از بزرگ‌ترین سرایندگان عرب پیش از اسلام و در آغاز آن است. شناسه ۲۳۲ ثغام.
۱۱۸. **حسن:** گیاه‌شناس و پزشک ۴۴۹ دهن، ناشناس.
۱۱۹. **حسن زنگانی:** طبیعی دان، ادیب و فرهنگ‌ور. ناشناس. شناسه ۱۴۸ بسباس.
۱۲۰. **حکیم فرزند حنین:** شاید فرزند سوم حنین (۱۹۴ - ۲۶۴ق)، پس از داود و اسحاق؛ و یالقی برای اسحاق بوده باشد، چون داود در رشته‌های پزشکی و وابسته بدان کار نکرد. رازی (۲۶۵ - ۳۱۳ق) نیز در جلد ۲۰ و ۲۱ کتاب *حاوی فی الطب*، بخش داروهای تکی، چندین بار از او یاد کرده است. شناسه ۳۱۱ حجر افروجیا.
۱۲۱. **حمزه:** ابو عبدالله حمزه فرزند حسن اصفهانی ادیب، واژه‌شناس، فرهنگ‌ور و تاریخ‌نگار ایران‌زمین بود که پیرامون ۲۸۰ق در اصفهان زاده شد و در اواخر دهه ۳۵۰ق در گذشت. حمزه اصفهانی یک بار + حمزه ۱۱۲ بار یاد شده است؛ *الموازنة: الخصائص و الموازنة بین العربیة و الفارسیة؛ الموازنة بین العربیة و الفارسیة*. سه بار، شناسه ۱۲۷ باذنجان؛ ۸۴۸ قطف؛ ۱۱۱۰ بیروح، نوشته حمزه اصفهانی (۲۸۰ - ۳۶۰ق).
۱۲۲. **حمید فرزند ثور:** ابو مثنی حمید فرزند ثور فرزند عبدالله ... فرزند ابوریعه هلالی عامری (د: ۳۰ق / ۶۵۰م)، از یاران به نام پیامبر اسلام (ص) و یکی از چهار سراینده

رساگوی عربان در آغاز اسلام و از خاندان قیس بن عیلان بود. ادیب سرایندهٔ عرب در گذشت ۳۰ / ۶۵۰ق، شناسهٔ ۱۳۸ بردی؛ ۹۸۱ مرزنجوش.

۱۲۳. **حُنین**: ابوزید حنین فرزند اسحاق العبادی Johannitius (۱۹۴ - ۲۶۴ق / ۸۱۰ - ۸۷۸). یکی از بزرگان نام‌آور ترساآیین نسطوری، دانشمند، پزشک و مترجم بزرگ و رئیس دارالحکمة از سوی مأمون عباسی (د: ۲۱۸ق) است. او از مردم حیره و دانش‌آموختهٔ گنبدشاپور بود. شناسه‌های: ۴ اباغورس؛ ۳۰ ارمیس؛ ۷۸ افیون؛ ۹۴ امعاء الارض؛ ۱۱۸ اندروساماس؛ ۱۴۱ برطانیقی؛ ۱۵۱ بسایج؛ ۱۹۶ بقیة؛ ۱۹۹ تالاسفیس؛ ۲۲۶ توبال النحاس؛ ۲۵۷ جعده؛ ۲۶۳ جلبان؛ ۲۹۳ حب القلقل؛ ۵۸۵ سیسارون؛ ۵۹۰ شاه‌دانق (دو بار)؛ ۶۱۷ شوکران؛ ۶۲۶ شیلیم (دو بار)؛ ۷۰۶ عشر؛ ۷۱۰ عصافیر السنبل؛ ۷۶۷ فراسیون؛ ۷۹۶ فنجکشت؛ ۷۹۷ فنطافیلن؛ ۸۰۷ قاقلة؛ ۸۳۰ قرّة العین؛ ۸۵۴ قلقاش؛ ۸۸۰ کبریت؛ ۹۳۸ لیخ؛ ۹۹۱ مزمار الراعی؛ ۱۰۸۷ هرقلوس؛ ۱۰۹۰ هرطمان (دو بار)؛ **تَریاق حُنین**: شناسهٔ ۱۹۹ تالاسفیس؛ ۲۵۷ جعده؛ ۷۱۰ عصافیر السنبل؛ ۷۶۷ فراسیون؛ ۷۹۷ فنطافیلن؛ **ثبت الاسماء الأودیة**: شناسهٔ ۴ اباغورس؛ ۴۲ اسقولوفندریون؛ ۱۱۸ اندروساماس؛ ۱۴۱ برطانیقی؛ ۳۹۳ خس؛ **نسخة تألیف حنین**: شناسهٔ ۹۴ امعاء الارض؛ **تفسیر حنین**: شناسهٔ ۳۰ ارمیس.

۱۲۴. **خشکی**، **ابوالعباس**: ابو العباس محمد فرزند عباس الخُشکی. ناشناس. (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۴۰ و هشت) ۵۸ اشته (دو بار)؛ ۷۲ اظفار الطیب (سه بار)؛ ۱۸۶ کللیل الملک؛ ۱۳۴ بان؛ ۱۴۸ بسباس؛ ۱۷۹ بنک؛ ۲۷۱ جوز بوا؛ ۴۹۳ زرنب؛ ۴۹۸ زعفران؛ ۵۱۴ زهم؛ ۵۱۹ ساذج؛ ۵۳۸ سعد؛ ۵۵۲ سلیخه؛ ۵۷۱ سنبل (دو بار)؛ ۶۴۷ صندل؛ ۶۵۳ ضرو؛ ۷۵۷ فاغرة؛ ۷۸۸ فلنجة؛ ۸۰۷ قاقلة؛ ۸۲۰ قرنفل؛ ۸۲۱ قرفة (دو بار)؛ ۸۳۹ قسط (دو بار)؛ ۸۴۳ قصب الدّریرة؛ ۸۶۰ قمیحة؛ ۸۷۶ کبابه؛ ۸۸۰ کبریت؛ ۹۷۵ محلب؛ ۱۰۰۰ مصطکی؛ ۱۰۱۷ منشم؛ ۱۰۲۶ میعة (دو بار)؛ ۱۰۳۴ نارمشک؛ ۱۰۷۱ ورس (دو بار)؛ ۱۰۷۲ ورد؛ ۱۰۸۳ هال بوا؛ ۱۰۸۶ هرنوة؛ ۱۱۰۵ لاذن؛ **کتاب العطر**: شناسهٔ ۵۸ اشته.

خطیبی: ابونصر.

۱۲۵. خلیل: خلیل فرزند احمد فرزند عمرو فرزند تمیم فراهیدی ازدی (۱۰۰) - (۱۷۵ق)، زبان شناس، فرهنگ نویس و ادیب. اوراست: فرهنگ نامه و لغتنامه العین ۲۶ آرزو؛ ۷۱ اطریه؛ ۱۱۷ ایل؛ ۱۶۴ بقم؛ ۲۲۲ تنوم؛ ۲۶۴ جلجلان؛ ۳۳۷ حزاء؛ ۳۴۳ حضض؛ ۳۵۷ حندقی (دو بار)؛ ۴۳۳ دلب؛ ۵۱۵ زیتون و زیت؛ ۶۴۱ صفصاف؛ ۶۴۵ صمغ؛ ۶۵۰ صلاصل؛ ۶۵۳ ضرو؛ ۶۵۴ ضریع؛ ۶۶۵ طرائیث؛ ۷۰۶ عشر؛ ۷۰۸ عصفرة؛ ۷۴۰ عود؛ ۹۳۶ لبنی؛ ۹۸۰ مرو آزاد؛ ۹۸۶ مردارسنج؛ ۱۰۰۰ مصطکی؛ ۱۰۰۶ مغرة؛ ۱۰۰۹ مقل.

۱۲۶. خوز و خوزی: گروهی از پزشکان کهن در کتاب های پزشکی خود، مانند الحاوی فی الطب رازی (۵۰ بار)، در کتاب سراپیون (سه بار)؛ کتاب ابن سراپیون (۲۶)؛ ابن ماسویه (۸)؛ قانون فی الطب ابن سینا (۱۳)، صیدنه بیرونی (۱۹ بار)، جامع لمفردات الادویة ابن بیطار (۴۴)؛ تذکره السویدی (چندین جا) و جزآن بارها با واژه های الخوز، الخوزی، عبارت هایی با ساختار گوناگون بازگو می شود، مانند: قال الخوزی، قال الخوز، قالت الخوز، قال الخوز قاطبه، اجتمعت الخوز علی ... که گویای گروهی از اندیشمندان دانش آموخته گندیشاپور هستند و گاهی نام کتاب هایشان به نام کناش، شوسماهی و جامع الخوز بیان می شود. شناسه های: ۲۴ ارید برید؛ ۶۴ اصابع هرمس؛ ۱۱۹ ایرامامیز؛ ۱۵۱ بسبایج؛ ۱۶۷ بل؛ ۱۹۵ بیش موشک؛ ۲۱۵ تفاح؛ ۲۶۹ جنطیانا؛ ۴۲۰ دبوط؛ ۴۹۴ زرنیخ؛ ۵۷۶ سورنجان؛ ۶۷۸ طین مختوم؛ ۸۷۳ کاکنج؛ ۸۹۰ کرسنته؛ ۸۹۵ کرات؛ ۹۱۵ کماشیر؛ ۱۰۲۵ مومیای؛ ۱۰۶۴ نیلوفر؛ ۱۰۷۲ ورد.

۱۲۷. ذریدی: شناسه ۱۰۵۹ تمام. شاید ابن ذرید نویسنده جمهرة اللغة باشد.

دمشقی: نک ← الف. حییش اعسم (سده ۵۳ / ۹م) نویسنده کتاب الاغذیة و اقربادین؛ ب. حکم (۲۱۰ق / ۸۲۵م)؛ ج. عیسا، مسیح فرزند حکم (ز: ۲۲۵ق / ۸۳۹م) نویسنده کناش؛ د. نیقولاوس [Nicolao Damascenos] (۶۳پ.م - ۲۰م) نویسنده کتاب ادویة المفردة (النبات).

دمشقی: زیست‌شناس، گیاه‌شناس، پانزده بار در شناسه‌های: ابومعاذ از دمشقی: ۴۷ أسد الارض؛ ۶۸ اصل؛ ۷۹ افاریقون؛ ۱۰۹ انبوب الملك؛ ۱۵۰ بَسْد؛ ۱۷۰ بلبوس؛ ۱۸۵ بوزیدان؛ ۲۰۹ ترنجان؛ ۲۳۵ ثومون و ثوموس؛ ۳۶۴ خانق النمر؛ ۳۶۵ خانق الذئب؛ ۳۹۳ خس؛ ۴۰۰ خصی الثعلب؛ ۴۲۷ درآقن؛ ۴۴۸ دهمست؛ ۴۶۱ رجل الجراد؛ ۵۲۱ ساییزج؛ ۶۶۵ طرائیث؛ ۶۹۰ عاقرقرا؛ ۷۳۲ عنب خمري؛ ۷۶۷ فراسیون؛ ۷۹۰ فلفل الماء؛ ۸۳۰ قرّة العین؛ ۸۷۰ قیر؛ ۹۹۷ مشکطرامشیر (دو بار)؛ ۱۰۲۵ مومیای؛ ۱۰۷۲ ورد؛ **کناش دمشقی:** شناسه ۶۶۵.

دینوری: الف. ابوحنیفه؛ ب. ابوالقاسم.

۱۲۸. ذوالرّمّة، ابو حارث غیلان تمیمی فرزند عقبه فرزند بهیس فرزند مسعود فرزند حارثه فرزند عمرو فرزند ربیعه فرزند ساعده فرزند کعب، از قبیله بنی عدی، از بزرگان ادبیات و سرایندگی در روزگار امویان است. وی زبان‌شناس، ادیب و سراینده برجسته عرب (۷۷-۱۱۷ق / ۶۹۶-۷۳۵م). شناسه‌های ۱ آء؛ ۲۲۸ توث؛ ۶۶۲ طحلب؛ ۱۱۰۴ هیشر.

۱۲۹. رازی: ابوبکر محمد فرزند زکریا فرزند یحیای رازی (۲۵۱-۳۱۳ق / ۸۶۵-۹۲۵م) سی و پنج بار؛ محمد زکریا: شناسه ۸۸۰ کبریت؛ ابن زکریا ۴ بار، شناسه‌های: ۲۲۰ تمساح؛ ۳۲۸ حبق؛ ۱۰۱۷ منشم؛ ۱۰۵۴ نظرون؛ ابوبکر: شناسه ۵۰۳ زنجیل الکلاب؛ *أبدال*: شناسه مقدمه فصل نخست؛ **الکتب الاثنا عشر:** کتاب‌های دوازده گانه رازی در زمینه دانش شیمی است [۱] المدخل التعليمی؛ [۲] المدخل البرهانی؛ [۳] الاثبات؛ [۴] التدبیر؛ [۵] الحجر؛ [۶] الاکسیر؛ [۷] الشرف الصناعه و فضلها؛ [۸] الترتیب؛ [۹] التدابیر؛ [۱۰] الشواهد و نکت الرموز؛ [۱۱] المحبه؛ [۱۲] الحیل؛ [۱۳] الاحجار؛ [۱۴] الاسرار؛ [۱۵] السر الاسرار؛ [۱۶] التبویب؛ [۱۷] الحجر الاصغر؛ [۱۸] الردّ علی الکندی فی ادخاله صناعة الكيمياء فی الممتنع]: شناسه ۱۰۵۴ نظرون؛ **الأحجار:** شناسه ۶۵۸ طباشیر؛ **الأغذیه:** منافع الأغذیه و دفع مضارها؛ یا دفع مضار الأغذیه؛ یا **مصالح الأغذیه.** شناسه ۱۷۵ بلوط؛ ۲۶۷ جنیبل؛ ۳۳۱ حرشف؛ ۵۰۳ زنجیل الکلاب؛ ۸۹۵ کرات؛ **الجامع:** شناسه ۱۴۱ برطانیقی؛ ۱۵۰ بَسْد؛ **الحاوی:** *الحاوی فی الطب*، بیشتر دو جلد ۲۰ و ۲۱ داروهای تکی و ۲۲ داروشناسی و جدول نام داروها و

بیماری‌ها. شصت و دو مورد. شناسه‌های: ۴۱ اسقوردیون؛ ۴۲ اسقولوفندریون؛ ۹۲ امبرباریس؛ ۱۴۰ برسیون؛ ۱۷۵ بلوط؛ ۲۷۵ جوز؛ ۲۹۷ حجر ينظفی فی الزيت؛ ۳۶۴ خاتق النمر؛ ۳۶۶ خالیدونیون؛ ۳۶۷ خامالاون مصری؛ ۳۹۳ خس؛ ۳۹۹ خصی الکلب؛ ۴۰۹ خندروس؛ ۴۱۳ دارلفل؛ ۵۱۱ زهرة؛ ۵۱۸ زیز؛ ۵۲۲ سانیتا؛ ۵۳۷ سطر وئیون؛ ۵۳۹ سعلت؛ ۵۶۶ سمکة؛ ۵۷۸ سیوطوس؛ ۶۳۶ صدف؛ ۶۴۳ صفراعون؛ ۶۴۸ صنوبر؛ ۴۰۳ خلاف؛ ۶۵۳ ضرو؛ ۶۵۶ ضفادع؛ ۷۲۵ علیق؛ ۷۴۶ غار؛ ۷۴۹ غراء؛ ۷۵۶ غنالیون؛ ۷۶۱ فاشرا؛ ۷۶۶ فجل؛ ۷۷۴ فسافس؛ ۷۸۹ فلفل؛ ۷۹۳ فل؛ ۷۹۶ فینکشت؛ ۸۰۷ قاقلة؛ ۸۱۰ قاتل الذئب؛ ۸۲۰ قرنفل؛ ۸۳۵ قرطاس؛ ۸۳۶ قرمز؛ ۸۴۰ قسوس؛ ۸۴۹ قطران (دو بار)؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۹۰۷ کشنج؛ ۹۱۵ کماشیر؛ ۹۲۶ کنیب؛ ۹۳۳ کهربای و کاربا؛ ۹۵۲ لفت؛ ۹۵۳ لک؛ ۹۵۶ لوف؛ ۹۵۷ لوفقراقس؛ ۹۷۷ مرو؛ ۹۸۶ مردارسنج؛ ۹۸۸ مرارة؛ ۱۰۵۶ نبط؛ ۱۰۷۴ ورد الحب؛ ۱۰۷۹ وسمه؛ ۱۰۸۹ هرانیه؛ ۱۰۹۰ هرطمان؛ ۱۱۱۰ بیروح؛ دفع مضار الأعدیة: شناسه ۱۱۷ ایل؛ ۱۷۵ بلوط؛ ۵۰۳ زنجیل الکلاب؛ ۸۹۵ کراث؛ کتاب الصیدنة: شناسه مقدمه، فصل یکم؛ ۵۲۶ سنجویه؛ ۱۰۳۴ نارمشک؛ طب الملوكی: شناسه ۱۲۶ بادزهر؛ کتاب العناء: شناسه ۸۹۶ کرفس.

۱۳۰. راعی: عیید فرزند حصین فرزند معاویه نمیری (د: ۹۰ق / ۷۰۹م)، سراینده عرب زبان ۳۷۸ خطر؛ ۹۳۳ کهربای و کاربا (المجموع اللقیف، ابن هبة الله، ۵۴۶، بیروت، ۱۴۲۵).

۱۳۱. ربیع فرزند مطوق حجازی: گیاه شناس، ادیب و واژه شناس ۷۳۵ عنب الثعلب. ناشناس.

۱۳۲. رسول الله علیه السلام: حضرت محمد (ص) فرزند عبدالله (د: ۱۱ق)، شناسه ۲۵۳ جریت؛ ۳۵۵ حمزه؛ نضار ۱۰۵۳. قرآن شناسه فصل ۴ مقدمه؛ ۹۵ ام غیلان؛ ۸۸۰ کبریت.

۱۳۳. **رسائلی:** ابو سهل الرسائلی گیاه‌شناس، ادیب و واژه‌شناس، ناشناس. نک: شناسه‌های: ۳۸ آس؛ ۶۰ اشترغاز؛ ۶۵ اصابع الملك؛ ۶۹ اصطرک؛ ۷۶ افسستین؛ ۹۱ املج؛ ۱۱۶ ایرسا و ایریسا؛ ۱۲۹ بابونج؛ ۱۷۱ بلسان؛ ۱۸۴ بورق؛ ۱۸۵ بوزیدان؛ ۲۸۰ جوانسفرم؛ ۳۱۷ حجر فرعون؛ ۳۴۴ حلتیت؛ ۳۵۸ حنظل (دو بار)؛ ۳۶۵ خاتق الذنب؛ ۳۶۹ خبازی؛ ۳۸۰ خیارشیر؛ ۳۸۸ خربق؛ ۳۹۴ خسرو دارو؛ ۴۴۱ دند (دو بار)؛ ۴۸۰ زاج؛ ۵۳۴ سرطان؛ ۵۴۲ سقمونیا (دو بار)؛ ۵۴۶ سکینج، ۵۷۵ سوسن؛ ۶۰۰ جریح؛ ۶۱۳ شل؛ ۶۲۵ شیطرچ؛ ۶۲۹ شیاف مامیثا؛ ۶۳۲ صبر؛ ۶۳۹ صعتر؛ ۷۹۱ فلفلمول؛ ۸۱۶ قثاء الحمار؛ ۸۲۰ قرنفل؛ ۸۲۱ قرفه (دو بار)؛ ۸۳۹ قسط؛ ۸۵۲ قفر الیهود؛ ۸۶۲ قنطوریون؛ ۸۷۴ کاشم؛ ۸۹۹ کزمازج؛ ۹۲۴ کنکر؛ ۹۶۴ ماهیزهرج؛ ۹۷۴ محروث؛ ۹۷۸ مروماحوز؛ ۹۹۷ مشکطرامشیر؛ ۱۰۰۹ مقل؛ ۱۰۲۲ مورد اسفرم؛ ۱۰۶۶ حبّ النیل؛ ۱۰۸۳ هال بوا؛ ۱۱۰۶ لاعیه. هم چنین نک: محمد بن الیث الرسائلی.

رؤبة: نک ← ابن العجاج.

ریوند دست: دراز دست، ریوند دست نام‌های اردشیر فرزند خشایارشا هخامنشی (۴۶۶-۴۲۴ پ.م) است. شناسه ۴۷۸.

۱۳۴. **زجاج:** ابواسحاق زجاج ابراهیم فرزند سری فرزند سهل (۲۴۱-۳۱۱ ق / ۸۵۵-۹۲۳ م) دستور زبان‌شناس، ادیب و سراینده عرب‌زبان بود. شناسه شریق ۵۹۹؛

۱۳۵. **زنجانی:** گیاه‌شناس، جغرافی‌دان زبان‌شناس. شناسه ۶۴۷ صندل؛ ۶۵۸ طباشیر؛ ۷۸۹ فلفل؛ ۸۲۰ قرنفل؛ ۹۲۳ کندر. ناشناس.

۱۳۶. **زیاد بن قماص:** سراینده عرب‌زبان. شناسه ۵۶۸ خبز السمید. در کتاب *البخلاء* جاحظ، بر گه ۲۲۹، به کوشش طه الحاجری، زیاد بن قیاض آمده است.

۱۳۷. **سابور بن سهل:** شاپور فرزند سهل (د: ۲۵۵ ق / ۸۶۹ م)، داروشناس، پزشک، خود و پدرش سهل کوسج دانش‌آموخته دانشگاه گندی شاپور بودند. او سه کتاب *قربادین* *الکبیر*، *اوسط* و *صغیر* دارد؛ *قربادین* سابور: شناسه ۴۲ اسقولوفندریون.

۱۳۸. **سری الرقءاء**: سری فرزند احمد سری الرفاء (۳۶۳ق / ۹۷۳م). کاتب و نسخه‌نویس، ادیب و سراینده عرب‌زبان. نویسنده کتاب *المحِب و المحبوب و المشموم و المشروب* است و یک دیوان دارد. (کحاله، ۱۴۰۸ق، ج ۴، ص ۳۶۶؛ ج ۱، ص ۷۵۴) شناسه‌های: ۱۶۴ بقم؛ ۴۹۸ زعفران؛ ۹۳۳ کهربای و کاربا؛ ۱۰۲۵ مومیای.
۱۳۹. **سکاک**: گیاه‌شناس. شناسه ۹۳۷ لیان. ناشناس.
۱۴۰. **سلامی**: گیاه‌شناس. شناسه ۱۶۸ بلاط. ناشناس.
۱۴۱. **سلمه**: ادیب و زبان‌شناس. شناسه ۲۵۲ جریال؛ ۴۶۴ رصاص؛ ۵۵۸ سلم؛ ۶۱۴ شلاجت. نک ← الف. سلمة بن عاصم النحوی: ابو محمد سلمه فرزند عاصم (د: ۳۱۰ق / ۹۲۲م). زبان‌شناس، سراینده، حافظ قرآن و پدر مفضل ابن سلمه است. اوراست: معانی القرآن؛ غریب الحدیث؛ السلوک فی النحو (سیوطی، ۱۳۸۴ق / ۱۹۶۴م، ج ۲، ص ۵۹۶) او اطلاعات خود را از فراء می‌گیرد و گویا همین است؛ ب. سلمه فرزند نجم فرزند محمد فرزند عبدالرحمان بخاری (د: ۳۰۳ق / ۹۱۵م) ادیب نحوی است. (همان)
۱۴۲. **سلمة الانماری**: سلمه فرزند عمرو خُرشب فرزند نصر فرزند حارثه فرزند طریف غطفانی انماری (پیش از هجرت). ادیب، سراینده، شناسه ۶۳۸ صرف.
۱۴۳. **سلیمان فرزند داود (ع)**: (۹۹۰پ.م - ۹۳۱پ.م) پیامبر و سومین پادشاه فرمانروایی متحد اسرائیلی. شناسه ۷ آبنوس؛ ۸۸۰ کبریت.
۱۴۴. **سلمویه بن بنان (د: ۲۲۵ / ۸۴۰م)**: پزشک ترساآیین، سریانی‌زبان و ویژه دربار معتصم عباسی (د: ۲۲۷ق). حنین بن اسحاق را در ترجمه تدبیرالاصحایاری کرد و بعدها به حمایت از او پرداخت. او با ابن ماسویه رقابت علمی داشت. سلمویه زیان‌بخشی داروهای تقویت‌کننده باه را دریافت. شناسه ۷۵ اغیراطون. نقل قول از کتاب سلمویه است که در دسترس نیست.
۱۴۵. **سواحلی**: گیاه‌شناس، ادیب. شناسه ۱۱۰۸ یاسمین. ناشناس.
- سوقابادی**: محمد.

۱۴۶. **سیاوش**: پسر کیکاوس، دلاور افسانه‌ای شاهنامه، شناسه ۴۳۸ دم الاخوین.
۱۴۷. **سیبوی**: گیاه‌شناس و ادیب، شناسه ۳۸۷ خرنوب. ناشناس.
۱۴۸. **سیرافی**: گیاه‌شناس، ادیب، شناسه ۷۰۶ عشر. شاید: الف. ابن ماهان، یعقوب سیرافی پزشک سیرانی زبان آغاز دولت عباسیان است. اوراست: *السفر والحضر*؛ ب. قاضی ابوسعید سیرافی حسن فرزند عبدالله [بهزاد] فرزند مرزبان سیرافی (۲۸۴ - ۳۶۸ ق / ۸۹۷ - ۹۷۹ م)، عالم مشهور نحو، لغت، فقه، حدیث، علوم قرآن و کلام است. سیراف جزو استان بوشهر است؛ ج. ابو محمد یوسف فرزند حسن فرزند عبدالله [بهزاد] فرزند مرزبان (۳۳۰ - ۳۸۵ ق / ۹۴۱ - ۹۹۵). زبان‌شناس و فرهنگ‌نویس.
۱۴۹. **شماخ**: شماخ فرزند ابوشداد عدوانی دمشقی ادیب و سراینده برجسته عرب‌زبان. (ابن عساکر، ۱۴۱۵ ق، ج ۲۳، ص ۱۸۵) شناسه ۸۴۹ قطران.
۱۵۰. **شمّر**: شمّر فرزند حمدویه لغوی، واژه‌شناس و زبان‌شناس (د: ۲۵۵ ق / ۸۶۹ م). ۱۳۲ باقلی؛ ۲۵۲ جریال؛ ۲۵۴ جزر؛ ۴۷۸ ریاس؛ ۸۸۷ کرم.
۱۵۱. **شمعلة بن اخضر**: شمعلة فرزند اخضر فرزند هبیره فرزند منذر فرزند ضرار ضبی ادیب و سراینده. (شیبانی تبریزی، ۱۴۲۱ ق / ۲۰۰۰ م، ج ۱، ص ۴۰۲) شناسه ۱۱۴ آلاء.
۱۵۲. **صریح الغوانی**: مسلم فرزند ولید انصاری (۱۳۰ - ۲۰۸ ق / ۷۴۸ - ۸۲۳ م) با آوازه صریح الغوانی از سرایندگان روزگار نخست عباسیان است. شناسه ۵۲۹.
۱۵۳. **صصة بن داهر**: فرمانروایی در سند، به زمان امویان (۱۰۷ ق / ۷۲۶ م). شناسه مقدمه فصل یکم.
۱۵۴. **صلبی**: کانی‌شناس، ادیب. شناسه ۹۹۴ مسن. ناشناس.
۱۵۵. **صنوبر**: شناسه مقدمه فصل یکم.
۱۵۶. **صنوبری**: صنوبری، ابوبکر احمد فرزند محمد (۳۳۴ ق / ۹۴۶ م) سراینده و ادیب. شناسه ۵۵ اسفیداج؛ ۵۳۳ سراج القطرب؛ ۶۶۲ طحلب؛ ۱۱۱۴ یعضید.

۱۵۷. **صول جرجان:** صول جرجانی، چول فرمانروای ترک جرجان. او برای گشودن جرجان به عربان کمک کرد. (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۸)
۱۵۸. **صولو:** صولر [صولو] نام ترکی چولو / صحرای سنگی است. ابومزاحم، چولو؛ یا صولو؛ یا سولو، خاقان ترک (ک: ۱۱۹ق) به دست عربان.
۱۵۹. **صهاربخت:** ابو نصر بن ابی زید، پزشک جندی شاپور (سده ۳ق / ۹م). هشتاد و سه مورد؛ ابونصر بن ابوزید صهاربخت: شناسه ۵۸ اشنه؛ **اقربادین:** شناسه ۵۸ اشنه؛ **تعالیق صهاربخت:** ۱۰۵۴ نظرون؛ **الصیدنه:** شناسه ۴۱۵ دارشیشعان؛ **کتاب صهاربخت:** شناسه ۳۳ ارطمیس؛ ۱۴۶ برنجاست.
۱۶۰. **ظاهر سجزی:** شاید ابوسلیمان محمد فرزند طاهر فرزند بهرام سجستانی پزشک و فیلسوف (سده ۴ه) نویسنده **صوان الحکمه** باشد. شناسه مقدمه فصل چهارم؛ ۱۰۰ آنک.
۱۶۱. **ظاهر بن محمد:** ۳۳۷ حزاء؛ ۵۰۸ زوفرا. ناشناس.
- طبری:** شناسه ۴۰۳ خلاف؛ ۵۰۸ زوفرا؛ ۸۸۰ کبریت؛ ۹۴۶ لسان الحمل؛ ۱۱۰۵ لاذن. الف) علی فرزند سهل ربن تبری (ز: ۲۳۶ق)؛ ب) ترنجی، ابوالحسن احمد فرزند محمد نویسنده **معالجات البقراتیة**.
۱۶۲. **طرفه:** طرفه فرزند عبد فرزند سفیان (۸۶ - ۶۰پ.ه / ۵۳۹ - ۵۶۴م). طرفه عمرو بن العبد البکری، سراینده عرب شناسه ۶۱۰ شقائق النعمان.
۱۶۳. **طرمّاح:** ابونفر، ابوضیعه طرمّاح بن حکیم بن حکم فرزند نفر فرزند قیس فرزند جحدر، سراینده ای عرب زبان از خاندان طی (د: ۱۲۵ق / ۷۴۳م). شناسه ۱۱۴ آلاء. عاد: خاندانی همانند ثمود از نیاکان عربان، ۱۱۴ آلاء.
- عامری:** ابوالحسن.
۱۶۴. **عبدالله بن صالح بن علی:** گیاه شناس، ادیب. شناسه ۵۱۵ زیتون و زیت. ناشناس.
- عبدالله بن معتز:** نک ← ابن المعتز.

۱۶۵. **عبدوس**: عبدوس فرزند زید پزشک ویژه معتضد عباسی (فرمانروایی ۱۷۹ - ۱۸۹ق / ۸۹۲ - ۹۰۲م). نویسنده *التذکرة فی الطب*. نک: اعلام زر کلی، ج ۴، ۳۲۹؛ تذکرة عبدوس: شناسه ۵۲۶ سنجویه (دو بار).
۱۶۶. **عبید الابرص**: عبید فرزند أبرص فرزند حنتم فرزند عوف فرزند چشم الأسدی (د: ۷ق / ۶۲۸م) سراینده عرب و از سرایندگان معلقات سبع و هم روزگار امرؤالقیس. شناسه ۶۷۶ طلاء.
۱۶۷. **عتیبی**: گیاه شناس و ادیب، شناسه ۱۰۳۷ نارجیل. ناشناس. **عجاج**: نک ← ابن عجاج.
۱۶۸. **عدی فرزند زید**: (۵۵۰ - ۶۰۰م) وی از خاندان عبادی دبیر و مترجم عربی دربار خسرو پرویز بود. وی در سال ۵۸۰م نعمان سوم را در به دست آوردن حکومت حیره یاری کرد، سپس با دختر او هند ازدواج کرد. شناسه ۴۴۸ دهمست؛ ۹۹۶ مسطار.
۱۶۹. **عطار**: ادیب و گیاه شناس، شناسه ۴۷۷ ریوند؛ ۸۲۰ قرنفل. محمد عطار: شناسه ۴۷۷ است.
۱۷۰. **عقیل**: ادیب و گیاه شناس، ۵۵۸ سلم. ناشناس.
۱۷۱. **علقمة بن عبدة**: علقمة فرزند عبدة فرزند ناشرة فرزند قیس (د: ۲۰ پ. ه. ۶۰۳م) از بنی تمیم با آوازه علقمة الفحل سراینده بزرگ عرب زبان، از طبقه یکم دوره جاهلیت و هم روزگار امرؤالقیس. شناسه ۶۳۴ صیب.
۱۷۲. **علی فرزند حمزه اصفهانی**: ناشناس؛ رساله علی بن حمزه الاصطهبانی: گیاه شناس ۷۰۵ عسل.
۱۷۳. **علی فرزند سهل ربن طبری**: نویسنده *فردوس الحکمة فی الطب* (ز: ۲۳۶ق). شناسه ۱۰۳ انفاقین؛ ۸۸۰ کبریت.
۱۷۴. **علی بن عیسی**: علی بن عیسی کحال، چشم پزشک در بغداد (سده ۵ه / ۱۱م) نویسنده *تذکرة الکحالین*. شناسه ۳۳۳ حُرَف؛ ۶۳۲ صبر.

۱۷۵. **علی بن المنجم**: ادیب، طبیعی دان. ناشناس؛ کتاب *انسان*: شناسه ۱۰۹۹ هندباء.
۱۷۶. **عمارة بن حمزة بن میمون** (د: ۱۹۹ق / ۸۱۴م)، یکی از نزدیکان المنصور و المهدی خلفای عباسی، شناسه ۶۲ اصف.
۱۷۷. **العمانی**: (سده ۳هـ / ۹م) گیاه شناس، جغرافی دان، جهانگرد. شناسه های: ۴۱۴ داذی؛ ۴۱۶ دارصینی؛ ۶۳۲ صبر؛ ۶۳۳ صبار؛ ۷۸۹ فلفل؛ ۹۲۳ کندر. شاید الف. محمد فرزند صالح عمانی؛ ب. یعقوب فرزند غیلان عمانی؛ ج. ابو عبدالله حسین فرزند اسماعیل عمانی و جزایشان، همگی ادیب، زبان شناس در سده ۳ و ۴ هجرت هستند نک: *اکمال*، ج ۶؛ ۳۵۹؛ *أنساب*، ج ۹، ۵۰؛ توضیح المشته، ابن ناصرالدین، ج ۶، ۳۴۲.
۱۷۸. **عمر بن حکم نهدی**: ادیب و سراینده. شناسه ۳۳۸ حزاء اخرا. نک: *لسان العرب* ذیل حزاء عمرو یاد شده است.
۱۷۹. **عمر مطّوعی**: ابو حفص بن علی، زبان شناس و شاعر نیشابوری (د: ۴۴۰ق / ۱۰۴۸م). شناسه ۴۰۳ خلاف.
۱۸۰. **عمرو**: گیاه شناس، ادیب و زبان شناس. از پدرش نقل قول می کند. شناسه ۴۴۶ دوم؛ ۴۴۹ دهن؛ ۸۸۱ کب؛ ۸۸۳ کتان.
۱۸۱. **عمرو بن معدی کرب**: ابو ثور عمرو و فرزند معدی کرب فرزند عبدالله زبیدی مدحجی، سراینده و سردار عرب (ک: ۲۱ق / ۶۴۲م). شناسه ۸۴ اقحوان.
- عیسی**: شناسه ۱۰۹۵ هلیون. نک: الف. عیسی بن عمر؛ ب. مسیح دمشقی.
۱۸۲. **عیسی بن عمرو**: ابوسلیمان عیسی فرزند عمر ثقفی (د: ۱۴۹ق / ۷۶۶م)، دانشمند واژه شناس و دستور زبان دان و استاد خلیل فراهیدی، سیویه و ابن علاء. شناسه ۵۴۷ شکر.
۱۸۳. **غلام ثعلب**: غلام ثعلب، ابو عمرو مُطَرِّز زاهد، محمد فرزند عبدالواحد فرزند ابوهاشم (۲۶۰ - ۳۴۶ق / ۸۷۴-۹۵۷م). نویسنده، فرهنگ ور ایرانی عرب زبان، شناسه ۲۳۶ ثیل؛ ۵۹۰ شاه داتق.
- غضنفر التبریزی**: ابواسحاق ابراهیم التبریزی (ز: ۶۷۸ق)، شناسه انجامه (زریاب، ۱۳۷۰، ص ۶۴۱)، ۱۱۱۶ یتون.

۱۸۴. **فارابی**: ابوابراهیم اسحاق فرزند ابراهیم فرزند حسین فارابی (د: ۳۵۰ ق / ۹۶۱ م).
 زبان‌شناس، ادیب و دست‌ورزیان‌دان؛ **دیوان الأدب**: معجم دیوان الأدب، شناسه ۱۷۱ اطریتیة؛
 ۱۸۳ بنفسج؛ ۳۷۷ خطاف؛ ۵۳۲ سمرق؛ ۷۳۷ عندم.
۱۸۵. **فاطمه (رض)**: حضرت فاطمه (د: ۱۱۱ ق / ۶۳۲ م) دخت پیامبر اسلام (ص). شناسه
 ۱۵۸ بقله الحمقاء.
۱۸۶. **فراء**: ابوزکریا یحیا فرزند زیاد فرزند عبدالله فرزند منظور فرزند مروان اسلمی
 دیلمی کوفی (۱۴۴-۲۰۷ ق)، مولی بنی اُسد، با آوازۀ فراء، چون بهساز واژه‌ها بود.
 شناسه‌های: ۶۲ اصف؛ ۲۵۲ جریال؛ ۳۶۰ حنطه؛ ۴۰۸ خمط؛ ۴۰۹ خندریوس؛ ۴۶۴ رصاص؛
 ۴۶۵ رطبة؛ ۶۰۰ شبرم؛ ۶۱۴ شلاجت؛ ۱۰۱۹ من.
۱۸۷. **فرعون**: نام شاهان مصر باستان، هم‌چون خسرو برای ایرانیان و سزار برای
 رومیان. ۱۴۰ برسیون.
- فزازی**: بشر فرزند عبدالوهاب.
۱۸۸. **فضل بن الربیع**: فضل فرزند ربیع فرزند یونس، وزیر هارون رشید عباسی،
 زبان‌شناس (۱۳۸-۲۰۸ ق / ۷۵۵-۸۲۴ م). شناسه ۳۸۲ خیزران.
۱۸۹. **قاینی**: گیاه‌شناس، سراینده و ادیب. راوی مستقیم از حنین (۱۹۴-۲۶۴ ق).
 شناسه‌های: ۳۷۲ خوخ؛ ۵۹۰ شاهدائق؛ ۷۶۰ فاشرشتین؛ ۷۶۱ فاشرا.
۱۹۰. **قتای**: فرمانروای بخش شمالی سرزمین چین (۹۸۳-۱۰۳۱ م). شناسه ۳۸۴ ختو.
۱۹۱. **قتیبة المهلب**: سراینده، ادیب، شناسه ۵۵۶ سلافة العنب. ناشناس.
۱۹۲. **قتیبی، ابومحمد**: شناسه ۶۰ اشترغاز. ناشناس.
۱۹۳. **قتیبی**: شناسه‌های ۲۶۴ جُلجُلان؛ ۴۶۴ رصاص؛ ۴۹۸ زعفران؛ ۱۰۰۹ مقل.
 ناشناس.

۱۹۴. **قسطا:** قسطا فرزند لوقای بعلبکی، پزشک، فیلسوف، منجم و مترجم (۲۰۵-۳۰۰ق / ۸۲۰-۹۱۲م). ۵۹ اشق و اشج؛ ۱۰۸ انجرة (دو بار)؛ ۱۹۴ بیش؛ ۲۱۷ تفاح الجن؛ ۵۴۲ سقمونیا؛ ۶۱۷ شو کران؛ ۷۰۸ فریبون؛ ۱۱۱۰ بیروح.
۱۹۵. **قیس بن الخطیم:** (۲پ.ه). شناسه ۶۲۳ شوع. دیوان قیس بن الخطیم، عن ابن السکیت و غیره، پژوهش ناصرالدین الاسد، مکتبه دارالعروبه، قاهره، ۱۹۶۲م.
۱۹۶. **کتیر:** کثیر عزّا، ادیب و سراینده عرب زبان (د: ۱۰۵ق / ۷۲۳م). شناسه مقدمه، فصل یکم.
۱۹۷. **کسانی:** شناسه ۵۲ اسقنقور؛ ۳۶۰ حنطه. شاید ابوالحسن علی فرزند حمزه فرزند عبدالله فرزند بهمن فرزند فیروز کسانی (۱۱۹-۱۸۹ق / ۷۳۷-۸۰۵م).
۱۹۸. **کمیت:** ابوْمُسْتَهَلْ کُمیت فرزند زید آسادی (۶۰-۱۲۶ق / ۶۸۰-۷۴۴م)، سراینده عرب زبان شیعه آیین، واژه شناس و آشنا به تاریخ عرب و از سخنوران خاندان مُصَرّ بود. شناسه ۱۱۴ آلاء.
۱۹۹. **کندی:** ابویوسف یعقوب بن اسحاق فرزند صَبّاح فرزند ... قیس کندی (۱۸۵-۲۵۶ق / ۸۰۱-۸۷۳م)، با کنیت ابوالحکماء، فیلسوف، ریاضی دان و نخستین حکیم جهان اسلام است. شناسه های: ۷۲ اظفار الطیب؛ ۵۲۶ سنجویه؛ ۶۰۸ شعر الغول؛ ۸۷۲ کافور بویه؛ ۹۵۶ لوف؛ ۹۶۹ مارجوبه؛ ۱۰۱۵ ملح.
- کیهانی:** کیهانی.
۲۰۰. **لبید:** لبید فرزند ربیع فرزند مالک ابوعقیل عامری (د: ۴۱ق / ۶۶۱م) از خاندان هوازن قیس بود. شناسه ۲۵۱ جرجیر.
۲۰۱. **لیث:** گیاه شناس، ادیب. شاید لیث فرزند نصر فرزند سیار خراسانی هم روزگار خلیل فراهیدی (د: ۱۷۵ق) باشد. بیش از سی و پنج مورد از او نقل قول کرده است.
۲۰۲. **لحیانی:** گیاه شناس، ادیب و فرهنگ ور. شاید الف. ابوالحسن اللحیانی باشد ابوحنیفه الدینوری از او نام می برد نک: وفیات الاعیان، ج ۸، ۱۹۸؛ ب. ابوالفتح حسان فرزند

- حسن لحياني عطار (د: ۴۱۳ق). نک: وفيات قوم من المصريين، حبال ابراهيم بن سعيد، ج ۱، ۹۹. ۴۵۲ ذراريح؛ ۶۰۱ شجرة مريم.
۲۰۳. **مأمون**: ابوالعباس عبدالله مأمون فرزند هارون رشيد فرزند هادي (۱۷۰ - ۲۱۸ق / ۷۸۶ - ۸۳۳م). هفتمين و بزرگ‌ترين خليفه عباسی که پس از کشتن برادرش ابو عبدالله محمد امين به خلافت رسيد. مادر و همسرش ایرانی بودند. شناسه ۱۷ اجاص؛ ۱۰۹۷ هليلج.
۲۰۴. **ميرد در کتاب الکامل**: شناسه ۱۱۴ آلاء. ناشناس.
۲۰۵. **ماسر جويه**: پزشک يهودی آيين و مترجم گناش آهرون است (سده ۱هـ / ۷م). رازی از او با واژه يهودی بسيار یاد می‌کند. شناسه‌های: ۵۵ اسفیداج؛ ۵۹ اشق و اشج؛ ۱۰۱ انزروت؛ ۱۰۳ انفاقين؛ ۱۰۷ انجدان؛ ۱۱۳ اوسيد؛ ۱۶۶ بکیر؛ ۱۶۹ بلاذر؛ ۱۷۱ بلسان (دو بار)؛ ۲۰۷ تبرد؛ ۲۴۱ جاوشير و جاوردشير (دو بار)؛ ۳۵۹ حناء؛ ۴۷۴ روبررزک؛ ۴۸۰ زاج؛ ۵۰۰ زفت؛ ۵۰۳ زنجبيل الکلاب؛ ۶۲۵ شیطرج؛ ۸۶۹ قيسور؛ ۹۰۶ کشت بر کشت؛ ۹۰۷ کشنج؛ ۱۰۰۴ مغاث؛ ۱۰۸۹ هرانيه؛ **الصيانه ماسر جويه**: شناسه ۱۰۳۴ نارمشک؛ **کتاب ماسر جويه**: شناسه ۱۶ ائمد.
۲۰۶. **مُتَنَبِي**: ابوالطيب احمد فرزند حسين فرزند حسن فرزند عبدالصمد جعفي کندی کوفي (۳۰۳ - ۳۵۸ق / ۹۱۵-۹۶۵م)، سراینده و ادیب برجسته عرب، شناسه ۲۷ ارنب؛ ۷۳۵ غب الثعلب.
۲۰۷. **مجنون**: قيس بن ملوح، مجنون لیلی عامريه سراینده عرب (۶۹ق / ۶۸۸م). شناسه ۸۴ اقحوان.
۲۰۸. **مجهول**: نام کتاب؛ یا نام نویسنده؛ یا راوی؛ یا مروی. شناسه ۴۱۵ دارشيشعان؛ ۵۷۱ سنبل.
۲۰۹. **محملي**: گیاه‌شناس و ادیب. شاید قاضي ابو عبدالله حسين فرزند اسماعيل فرزند محمد محاملي بغدادی باشد (۲۳۵ - ۳۳۰ق / ۸۴۹ - ۹۴۱م). نک: تاريخ بغداد، مدينه السلام، ج ۹، ۴۷۱. ۳۶۰ حنطة.

۲۱۰. محمد بن ابی یوسف اسفزاری: ۱۰۰ آنک؛ ۳۸۷ خرنوب؛ ۹۳۷ لبان؛ ۹۸۷ مرتک؛ ۱۰۰۰ مصطکی. ناشناس.
- محمد بیرونی فرزند احمد: ابوریحان بیرونی (۳۶۷ - ۴۴۰ ق).
۲۱۱. محمد بن حبیب: ادیب. محمد فرزند حبیب فرزند امیه الهاشمی، زبان شناس عرب (د: ۲۴۵ ق / ۸۶۰ م). شناسه ۷۳۵ عنب الثعلب.
۲۱۲. محمد بن سلّام: ابن سلام جمحی، ابو عبدالله، محمد فرزند سلّام فرزند عبیدالله فرزند سالم جمحی بصری (۱۳۹ - ۲۳۲ ق / ۷۵۶ - ۸۴۶)، نحوی، لغوی، راوی شعر و ادب بوده است. ادیب و زبان شناس عرب. ۶۲۴ شهد.
۲۱۳. محمد سوقابادی: تاریخ نگار، جغرافی دان و گیاه شناس. شناسه ۲۱۰ ترنجبین؛ ۱۰۱۵ ملح. ناشناس.
- محمد عطار: عطار.
۲۱۴. مخلص مصری: ادیب، واژه شناس نویسنده کتاب المنقول. ناشناس؛ کتاب المنقول: شناسه ۱۳۹ برسیاوشان؛ ۱۴۸ بسباس؛ ۱۵۸ بقلة الحمقاء؛ ۲۳۴ نوم؛ ۲۴۱ جاوشیر و جاوردشیر؛ ۲۵۱ جرجیر؛ ۲۵۴ جزر؛ ۲۶۰ جلنار؛ ۴۵۵ ذنب الخیل؛ ۵۹۸ شبت؛ ۶۱۶ شونیز؛ ۶۲۵ شیطرج؛ ۸۴۹ قطران؛ ۸۸۴ کثیراء.
۲۱۵. مسیح: ابوالحسن عیسا فرزند حکم دمشقی (ز: ۲۲۵ ق / ۸۳۹ م)، پزشک دربار خلافت عباسی. گیاه شناس، پزشک شناسه های: ۷۲ اظفار الطیب؛ ۳۷۲ خوخ؛ ۳۸۵ خردل؛ ۶۱۷ شوکران؛ ۸۹۶ کرفس؛ ۹۹۹ مشمش.
۲۱۶. معمر نیسابوری: شناسه ۴۷۸ ریاس. ناشناس.
۲۱۷. مکاء: سراینده عرب زبان. شناسه ۱۱۴ آلاء. ناشناس.
۲۱۸. منصور عباسی (د: ۱۵۸ ق / ۷۷۵ م): ششمین خلیفه. شناسه ۶۲ اصف.

۲۱۹. **موسی (ع):** پیامبر و قانون‌گذار یهودیان. شناسه ۷۲۵ علیق؛ ۱۰۷۲ ورد [عصای موسی]؛ تورات: شناسه ۷ آبنوس؛ سفر الملوک: بخش از تورات است. شناسه ۷ آبنوس؛ المتن العتیق: تورات یهودیان. شناسه ۶۷۲ الطریخ.
۲۲۰. **می المدینیه:** ادیب و سراینده عرب‌زبان. شناسه ۵۲ اسقنقور. ناشناس.
۲۲۱. **نابغه الجعدی:** ابولیلی نابغه جعدی (۵۵ پ.ه. - ۶۵ ق / ۵۶۸ - ۶۸۴ م)، قیس فرزند عبده‌الله فرزند عمرو فرزند عدس. از خاندان بنی‌عامر بن صعصعه، سراینده و یاور پیامبر اسلام (ص). شناسه‌های: مقدمه، فصل یکم (دو بار)؛ ۸۴ اقحوان (دو بار)؛ ۴۴۶ دوم؛ ۵۱۵ زیتون و زیت.
۲۲۲. **ناعمه، کنیز کی.** شناسه ۷۱۹ عقار. ناشناس.
۲۲۳. **نجار:** شاید ابو عبدالله حسین فرزند محمد فرزند عبدالله نجار رازی (د: ۲۲۰ ق / ۸۳۵ م)، رئیس فرقه نجاریه معتزلی باشد. نک: فهرست، ابن ندیم، ۲۲۹؛ تأویل مختلف الحدیث، ابن قتیبه، ۷۸۳. شناسه ۷۶۲ فارة.
- نضر بن شمیل:** نک ← ابن شمیل.
۲۲۴. **نعمان منذر:** نعمان سوم؛ ابوقابوس نعمان فرزند منذر (ک: ۶۰۸ م) آخرین پادشاه خاندان لخمیان حیره از سوی ساسانیان. شناسه ۶۱۰ شقائق النعمان.
۲۲۵. **نوشیروان:** خسرو اول انوشیروان، شاه ساسانی (۵۳۱ - ۵۷۹ م). ۸۰۵ فیجن؛ ۹۸۱ مرزنجوش.
- نہشعی، ابو حامد احمد فرزند محمد (سده ۵هـ)،** پزشک غزنه‌ای هم‌یارو شاگرد بیرونی در نوشتن کتاب الصيدنه، شناسه مقدمه فصل پنج.
۲۲۶. **ولید بن یزید بن عبدالملک:** ابوالعباس ولید فرزند یزید فرزند عبدالملک فرزند مروان (۸۸ - ۱۲۶ ۷۰۷ - ۷۴۴)، یازدهمین خلیفه اموی و سراینده. شناسه ۴۶۳ رساطون.

۲۲۷. **هادی**: ابو محمد موسی هادی فرزند محمد مهدی فرزند ابو جعفر منصور خلیفه عباسی (خلیفگی: ۱۶۹ - ۱۷۰ ق / ۷۸۵ - ۷۸۶ م). شناسه ۳۸۲ خیزران.
۲۲۸. **هذلی**: خالد فرزند زهیر هذلی خواهرزاده ابو ذؤیب هذلی، سراینده و ادیب. شناسه سُمانی ۵۶۷. نک: شرح أشعار الهدلیین، ابوسعید سُگری. **یحیی**: ابن ماسویه.
۲۲۹. **یزید بن مهلب**: ابو خالد یزید فرزند مهلب فرزند ابوصفیه ازدی، فرمانروای خراسان (۵۳ - ۱۰۲ ق / ۶۷۳ - ۷۲۰). شناسه ۳۳۸ حزاء. **یعقوب**: ابن سکیت.
۲۳۰. **یمین الدوله**: ابوالقاسم محمود فرزند ندیم غزنوی (۳۶۱ - ۴۲۱ ق)، سیف الدوله، فهیم الدوله، پرویز المله، غازی. شناسه مقدمه، فصل چهارم. **یوحنا**: ابن ماسویه.
۲۳۱. **محمد یوسف**: ادیب. شناسه ۸۶۴ قنّه. ناشناس.
۲۳۲. **یوسف بن عمر**: یوسف فرزند عمر ثقفی، فرمانروای یمن و عراق. (ک: ۱۲۷ ق / ۷۴۵ م). شناسه ۵۴۷ سکر. **پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی**

نتیجه

منابع بیرونی در نوشتن کتاب صیدنه دربرگیرنده گروهی از بزرگان تئوری پرداز دانش فلسفه و حکمت، مانند ارسطو، افلاطون، ابن خمار و فارابی؛ پزشکان برجسته و تأثیرگذار در پیشرفت و گسترش دانش پزشکی و رشته‌های وابسته به آن، مانند بقراط، جالینوس، چرک، رازی و هر دو تبری؛ پاره‌ای از تاریخ‌نگارانی که تاریخ را مدون شده در دسترس پسینیان خود گذاشتند و اندیشمندان دانش جغرافیا و مردان جهانگرد، مانند جیهانی سوقابادی و سجزی؛ ادیبان فرهنگ‌ور و زبان‌شناس زبان و ادبیات عرب که ایرانیان بودند، این زبان را مدون ساختند و برایش دستور و گرامر زبان فراهم آوردند و به عربان خدمتی ارزشمند در تدوین زبانشان کردند، مانند فراهیدی، ابن خالویه و دینوری‌ها؛ سرایندگان،

مانند برخی از سرایندگان معلقات سبع، ابونواس بحتری، رفاء و متنبی؛ روایان حدیث و روایت و جزآنان است، که دربرگیرندهٔ ۳۹۹ مورد نام کسان ۲۶۵ [۲۳۳] ایرانی و جهان اسلام به علاوهٔ ۳۳ یونانی، مصری، هندی و چینی] و ۱۳۳ کتاب است که دربرگیرندهٔ:

- الف. کتاب ۱۳۳ تا که ۲۶ کتاب آن بی‌نام نویسنده و شناسایی نشدند؛
- ب. کسان ۲۶۵ تن: اندیشمندان با ویژگی‌ها و تخصص‌های گوناگون در طبقه‌بندی علوم هزار سال پیش که آن را در دو بخش است: ۲۳۲ کس دانشمندان ایران و جهان اسلام و دیگری ۳۲ تن از اندیشمندان جهان به جز گروه پیشین، دسته‌بندی شده‌اند. از این رو، بررسی منابع صیقلیده، همانند دایرةالمعارف بزرگ پزشکی الحاوی فی الطب رازی، در تاریخ علم، نقش رمزگشای نویسندگان گمنام و نوشته‌های گمشده برخی از اندیشمندان است که گاهی هیچ نامی از ایشان در تاریخ پزشکی و ادبیات و فهرست کتاب‌ها و رجال به جا نمانده است.

منابع

- ابن ابی اصیبعه، موفق الدین احمد. (۱۳۹۳)، *عیون الانباء فی الطبقات الاطباء*، بر گردان محمد ابراهیم ذاکر، تهران: انجمن گیاه درمانی.
- ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن. (۱۳۸۵ق / ۱۹۶۵م)، *الکامل فی التاریخ*، سیزده جلد، بیروت: دار الصاد.
- ابن خلدون، عبدالرحمان. (۱۳۸۰ / ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۱م)، *دیوان المبتدا والخبر فی التاریخ العرب والبربر و من عاصرهم من ذوی الشأن الأكبر*، شحاده خلیل، بیروت: دار الفکر.
- ابن خلکان، ابوالعباس شمس الدین احمد. (۶۰۸-۶۸۱ق)، *وفیات الأعیان و أنباء أبناء الزمان*، پژوهش احسان عباس، بیروت: دارالفکر.
- ابن عساکر، ابوالقاسم علی. (۱۴۱۵ق)، *کتاب تاریخ مدینة دمشق و ذکر فضلها وتسمیة من حلها من الامائل أو اجتاز بنواحیها من واردیها وأهلها*، بیروت: دارالفکر.
- ابن قتیبه، ابو محمد عبدالله. (۱۴۰۶ق / ۱۹۸۵م)، *تأویل مختلف الحدیث*، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین محمد. (۶۳۰ - ۷۱۱ق)، *لسان العرب*، پانزده جلد، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، بیروت - لبنان.
- ابن ندیم، ابوالفرج محمد. (۱۳۴۸ق)، *الفهرست؛ یافوز العلوم*، مصر: چاپخانه رحمانی.
- ابوریحان بیرونی، محمد. (۱۳۷۰)، *الصیدنة فی الطب*، پژوهش عباس زریاب خویی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

- _____ . (۱۳۸۳)، *الصیْدنة فی الطب، داروشناسی پزشکی، برگردان باقر مظفرزاده، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران: نشر آثار.*
- اختاره أبو تمام حبیب. (د: ۲۳۱ق)، شرح دیوان الحماسة، دیوان الحماسة، یحیی بن علی بن محمد نیشابوری تبریزی، ابوزکریا (المتوفی: ۵۰۳ق)، بیروت: دار القلم.
- بَلَادُزری، احمد. (۱۴۱۷ق / ۱۹۹۶م)، *أنساب الأشراف البلاذری؛ یا جمل من أنساب الأشراف*، سیزده جلد، پژوهش سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر.
- تمیمی سمعانی مروزی، أبو سعد عبدالکریم. (۱۳۸۲ق / ۱۹۶۲م)، *أنساب*، پژوهش عبدالرحمان بن یحیا معلمی یمانی، حیدرآباد: مجلس دائرة المعارف العثمانیة.
- تهرانی، آقابزرگ. (۱۴۰۶ق)، *ذریعة الی التصانیف الشیعة*، بیست و شش جلد در بیست و نه مجلد [جلد نهم (دیوانها) چهار مجلد است]، به کوشش علی نقی منزوی و احمد منزوی، نجف و تهران.
- ثعالبی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک. (۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م)، *یتیمة الدهر فی محاسن أهل العصر*، پنج جلد، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- جاحظ، ابوعثمان عمرو. (۱۴۱۹ق)، *البخلاء* (چاپ دوم)، به کوشش طه حاجری، بیروت: دار و مکتبة الهلال.
- حبال، ابراهیم. (۱۴۱۶ق / ۱۹۹۵م)، *وفیات قوم من المصریین و نعر سواهم*، پژوهش ابراهیم صالح، دمشق: دار البشائر.
- دانشنامه جهان اسلام، بنیاد دائرة المعارف اسلامی، شناسه لخمیان.
- سزگین، فواد. (۱۳۸۰)، *تاریخ نگارش های عربی*، جلد سوم، برگردان خانه کتاب، تهران.
- سَکَری، ابوسعید حسن فرزند حسین مهلبی. (۲۱۲ - ۲۷۵ق)، *شرح أشعار الهذلیین*، پژوهش عبدالستار احمد فراج و محمود محمد شاکر، قم: دار العروبه.

- سیوطی، جلال‌الدین. (۱۳۸۴ق / ۱۹۶۴م)، بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة، پژوهش محمد ابوالفضل ابراهیم، لبنان - صیدا: ناشر عیسا بابی حلبی، مکتبه عصریه.
- قیسی دمشقی شافعی، شمس‌الدین. (۱۹۹۳م)، توضیح المشتبه فی ضبط أسماء الرواة و أنسابهم و ألقابهم و کنایهم، پژوهش محمد نعیم عرقسوسی، بیروت: مؤسسه الرساله.
- کحاله، عمر رضا. (۱۳۷۶ق)، معجم المؤلفین تراجم مصنفی الکتب العربیة، پانزده جلدی، مکتبه مثنی، بیروت: دار احیاء التراث.
- نولدکه، تئودور. (۱۳۷۸)، تاریخ ایرانیان و عربها در زمان ساسانیان، ترجمه عباس زریاب‌خویی، تهران.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی